

Slovanství a jeho kult v československém prostředí 40. let 20. století

RADOMÍR VLČEK

Slavism and its Cult in 1940's Czechoslovak Discourse

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.Supp.177-204>

ABSTRACT: The role of Slavism in the history of Czech and Slovak nations has often been underestimated in past years. Any contemporary research focuses primarily on the 19th century, where the role of Slavism is recognised as a part of the formation of the modern Czech and Slovak nations. Alternately, it is also mentioned in the context of so-called Neo-Slavism that gained popularity at the brink of the 20th century, before the First World War. For the time of interwar Czechoslovakia and the years prior, the role of Slavism is largely overlooked. The aim of this paper is to introduce Slavism as a collection of ideas and opinions that played an important part and, regarding the years prior, had a specific position amongst the ideas and ideology of the Czechoslovak state, re-establishing after the Second World War. In this article, Slavism is described in the context of both wartime and post-war political implications. The role of Slavism is traced mainly through the statements of figures of influence in the political and ideological matters of the state. However, the interpretation also implies certain reflections of Slavism in the opinions of intellectuals aiming to establish Slavonic studies as the science of Slavic mutuality. The paper emphasizes the concept of so-called “cultural Slavism” that served to back the Czechoslovak “national way towards Socialism” during the Second World War and shortly after. The article illustrates how for some of the figures, this idea grew into a cult, also serving as an ideological instrument of peace or defence against the threat of Germanism. In this context, post-war Slavism is portrayed as a part of the political programme and strategic orientation. Methodologically, the paper primarily strives for a critical analysis of how figures like Edvard Beneš, Vladimír Clementis or Zdeněk Nejedlý approached Slavism and how some of the ideological imaginations carried Russophile (Sovietologic) patterns into the Czechoslovak social environment. Paradigmatically, the paper leans towards the traditional definition of Slavism as an important part of Czech (Czechoslovak) national identity. However, in the context of the time, it pinpoints its utilisation or even abuse, building of a cult and transition towards utilitarianism that included explicitly political Russophilia and Great Russian nationalism. In the late 1940's, the cult of post-war Slavism dissipated, leaving Slavism exclusively to academic research.

Keywords: Slavism; Pan-slavism, World War II; Pan-slavic Committee; Zdeněk Nejedlý, Edvard Beneš, Vladimír Clementis; Jan Slavík

Úvod

Katedra historie Filozofické fakulty Katolické univerzity v Ružomberoku uspořádala v září 2019 mezinárodní vědeckou konferenci *Kult v dějinách*. Jejím hlavním organizátorem byl PhDr. Peter Zmátlo, PhD., osobnost kromě vynikající pedagogické a bohaté odborné činnosti dlouhodobě rozvíjející spolupráci se zahraničními institucemi; především s Historickým a Slovanským ústavem Akademie věd ČR a Českou společností pro slavistická, balkanistická a byzantologická studia. Ve spolupráci s nimi se také tato velmi zajímavá akce rozvíjející tradici mezinárodních konferencí o kulturních dějinách uskutečnila.

Autor následujícího příspěvku na konferenci pojednal o ideologii slovanství a o její roli jako kultu. Soustředil se na slovanství jako významný národně identifičkáční a státotvorný prvek moderní slovenské a české identity. Na základě předneseného referátu zpracoval studii *Ideologie slovanství a jeho kult. Geneze a vývoj do roku 1938*.¹ Následující text je do jisté míry jejím pokračováním. Aniž by je opakoval, odvolává se na metodologická východiska, která vysvětlil v uvedeném studiu, chronologicky rozvíjí její tematiku a sleduje roli slovanství v českém a slovenském prostředí na konci druhé světové války a v prvních letech po jejím skončení. Soustředí se na prohlubující se proces ideologizace a politizace mající za cíl podpořit obnovující se československou státnost a na místo slovanství v nich. Neomezuje se pouze na československé prostředí. Upozorňuje, že slovanství se počínaje tzv. Velkou vlasteneckou válkou stalo nástrojem k podřizování zemí pozdějšího tzv. východního bloku jednotné sovětské politické a ideologické doktríně řízené autoritativními rozhodnutími a tzv. doporučeními moskevského stranického a státního vedení.

Práce se konceptuálně i paradigmaticky opírá o autorovy starší studie věnované otázkám národní identity, slovanství, slovanské vzájemnosti a panslavismu,² stejně jako o studie jiných autorů pojednávajících o tématech týkajících se moskevského všeslovanského výboru, jenž působil za druhé světové války v Moskvě,³ významu, postavení a roli slovanských výborů ustavovaných ve slovanských i neslovanských zemích v prvních letech po skončení druhé světové války⁴ a o některých osobnos-

¹ VLČEK, Radomír. Ideologie slovanství a jeho kult. Geneze a vývoj do roku 1938. In *Kulturní dějiny*, 2020, roč. 11, supplementum, s. 249 – 279.

² VLČEK, Radomír. Místo a úloha slovanství v procesu formování moderního českého národa (realita a fikce). In ŘEPA, Milan (ed.). *Devatenácté století v nás. Mýty, symboly, instituce, vzory chování a myšlení, které nás přežily*. Praha : Nakladatelství Historický ústav, 2008, s. 175 – 192; VLČEK, Radomír. Panslavismus či rusofilství? Pět tezí k otázce reflexe ruského slovanství a panslavismu českou společností 19. století. In HOJDA, Zdeněk – OTTLOVÁ, Marta – PRAHL, Roman. *Slovanství a česká kultura 19. století*. Praha : KLP, 2006, s. 1 – 12; VLČEK, Radomír. Faktor slovanství a slovanské vzájemnosti při formování moderního českého národa (středoevropské kontury). In POSPÍŠIL, Ivo (ed.). *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno : Jan Slonek – nakladatelství Galium, 2015, s. 395 – 404; VLČEK, Radomír. Slovanství, panslavismus a rusofilství při formování moderního českého národa. In *Slovanské historické studie*, 2005, roč. 30, s. 59 – 109.

³ HROZIENČIK, Jozef. Všeslovanský výbor v Moskvě. In *Slovanský přehled*, 1967, roč. 65, č. 7, s. 321 – 330; KOLEJKA, Josef. Idea slovanské solidarity za druhé světové války. (K činnosti Všeslovanského výboru v Moskvě). In *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university*, C 10, 1963, roč. 12, s. 107 – 123.

⁴ VLČEK, Radomír. *Slovanství a panslavismus v 19. a 20. století (Odlíšnosti české a ruské podoby)* [online]. Dostupné na internete <<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/slovanstvi-a-panslavismus-v-19-a-20-stoleti-odlisnosti-ceske-a-ruske-podoby/>> [1. 3. 2023]

tech československého politického a intelektuálního spektra období druhé světové války a prvních let po ní, jež se o slovanství především v politickém a ideologickém smyslu vyjadřovaly.⁵ Studie je ovšem také výsledkem vlastního pramenného bádání, zejména toho, jež bylo zaměřeno na základní dokumenty obnovující se Československé republiky a zprávy o podílu jednotlivých osobností na prosazování slovanských idejí (či ideologie).⁶ Konceptuálně, co se týče prací jiných autorů, se opírá především o studii Michala Kopečka *Čeští komunističtí intelektuálové a „národní cesta k socialismu“*⁷ a knihu německé historičky Christiane Brenner *Mezi východem a západem*.⁸

Místo a role slovanství

Slovanství nesporně sehrávalo v minulosti slovenského i českého národa velmi významnou roli. Šlo o pozici integrační, stejně jako dezintegrační. Jistě je vhodné poznamenat, že druhou z uvedených rolí plnilo především ve smyslu vymezování se vůči jiným národním idejím a nacionálním ideologiím, především jako součást formujícího se českého a slovenského národního vědomí a konstituování jejich nacionálně vyhraněné ideologie, českého a slovenského nacionalismu.⁹ Neméně významnou roli ovšem slovanství v českém i slovenském prostředí sehrávalo v abstraktní nereálné rovině, jako symbol či dokonce jako kult. Nejen v této pozici bylo mýtem, aby se na druhé straně, v praktickém životě, projevovalo i jako realita.

Leccos z toho přežilo v českém i slovenském prostředí do současnosti. Nepochybně je slovanství součástí našeho „já“, kterým se identifikujeme a vymezujeme. I ve smyslu jeho kritiky či dokonce zavrhování a odmítání jeho reálnosti.¹⁰

Navzdory nezpochybnitelnému významu a roli slovanství v české minulosti mu je v posledních desetiletích zejména z historiografických pojednání věnováno velmi málo pozornosti. Nejde jen o klesající trend, ale vysloveně o absenci tématu, aniž by bylo vnímáno, že slovanství bylo faktorem, řečeno slovy klasiků německé filozofie, který nikdy neexistoval sám o sobě, ani sám pro sebe, ale vždy „jen“ jako součást určitého myšlenkového směřování, více či méně jasného konání či alespoň zřetelného záměru; jednotlivce, stejně jako kolektivu; v konkretizaci na slovenské a české prostředí: slovenské a české společnosti a jejich konkrétních příslušníků.¹¹

⁵ KŘEŠŤAN, Jiří. *Zdeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2012; PERNES, Jiří. *Hubert Ripka. Tragédie demokrata*. Brno : Books & Pipes Publishing, 2018.

⁶ Národní archiv, fond Československý slovanský výbor a Masarykův ústav a Archiv AV ČR, fond Slovenský ústav 1946 – 1953.

⁷ KOPEČEK, Michal. Čeští intelektuálové a „národní cesta k socialismu“. Zdeněk Nejedlý a Karel Kosík, 1945 – 1968. In *Soudobé dějiny*, 2016, roč. 23, č. 1 – 2, s. 77 – 118. Dostupné na internete: <<https://doi.org/10.51134/sod.2016.002>> [20.2.2023]

⁸ BRENNER, Christine. *Mezi východem a západem. České politické diskurzy 1945 – 1948*. Praha : Argo, 2015, zvl. s. 242 – 274.

⁹ THER, Philipp. *Temná stránka národních států. Etnické čistky v moderní Evropě*. Praha : Argo, 2017, s. 24 – 30.

¹⁰ GIEYSZTOR, Aleksander. *Mytologie Slovanů*. Praha, Argo, 2020, s. 252 – 259.

¹¹ HOBBSAWM, Erik J. *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000, s. 19 – 23.

V úvodu ještě jednou podtrhněme, že slovanství sehrávalo významnou roli nejen v životě slovenské a české společnosti 19. století, jak se obvykle uvádí, ale i ve století 20. a mnohé z jeho dopadů se projevují i v době nejnovější.¹² Nyní nás především zajímá 20. století, přesněji tzv. „krátké 20. století“, jehož počátek se obvykle klade do doby krátce po skončení první světové války.¹³ Byla to doba, kdy krátce po vzniku Československé republiky byly některé zásady slovanství zakomponovány do státní politické koncepce nového státu. Ke slovanství se otevřeně přihlásili někteří přední čeští politici včetně dlouholetého ministra zahraničí a pozdějšího druhého prezidenta ČSR Edvarda Beneše (1884 – 1948). Vznikaly různé slovanské spolky, slovanství se stalo především v českých zemích předmětem bádání intenzivně se rozvíjejícího vědního oboru slavistiky. I když nelze jednoznačně tvrdit, že by bylo slovanství ve slovenském a českém prostoru přijímáno pouze kladně, je nesporné, že pozitivní přístup měl převahu. Prokazují to i další četná vyjádření o něm v deníh tisku, společenských i odborných časopisech i v různých samostatných knižních publikacích či brožurách.¹⁴

V zájmu objektivity hodnocení je nutné podtrhnout, že v meziválečné době se v závislosti na politických a stranických ideologiích, stejně jako na osobních přesvědčeních politických a intelektuálních protagonistů oproti předchozí době výrazněji polarizovalo a ideologizovalo. Jeho kult sice již nebyl tak jednoznačný, adorce s sebou přinášela i otevřené kritiky, ale o to více se uplatňovalo jako nástroj politické činnosti. Slovanství se ideologizovalo, stejně jako se ideologizoval jeho tzv. druhý život mající upozorňovat na jeho historicitu a místo v ní. Kdežto osobnosti typu Edvarda Beneše a např. politika, novináře a historika Huberta Ripky (1895 – 1958)¹⁵ rozvíjely masarykovskou tradici kritického slovanství, v názorech neméně významného politika, v mnohém Masarykova odpůrce Karla Kramáře (1860 – 1937) se prosazovalo tendenční glorifikování spojené v daném případě s adorací minulého Ruska a českých rusofilských orientací.¹⁶ Ještě výrazněji než Kramář se od masarykovského (a benešovského) kritického vztahu ke slovanství lišily názory levicových činitelů, kteří oproti slovanství chápanému jako projev konkrétních styků a vazeb slovanských národů při respektování jejich kulturních i politických zvláštností, je spojovali s kultem apriorního vyzdvihování ruskosti či dokonce tzv. sovětskosti a doplňovali je adorováním bolševických vzorů. Kult slovanství, v němž vykračovali za mez původního slovanství, směřovali k jednostrannému rusofilství v jeho tzv. revoluční podobě.

¹² ŠTASTNÝ, Vladislav (red.). *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*. Praha : Melantrich, 1968, s. 5 – 15.

¹³ KERSSHAW, Ian. *Do pekel a zpět. Evropa 1914 – 1949*. Praha : Argo, 2017, s. 19 – 23; BLACK, Jeremy. *Historie Evropy. Od pravěku po 21. století*. Praha : Euromedia Group, 2022, s. 192 – 199; DAWIS, Norman. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Praha : Prostor, 2000, s. 918 – 928.

¹⁴ KUDĚLKA, Milan – ŠIMEČEK, Zdeněk – ŠTASTNÝ, Vladislav – VEČERKA, Radoslav. *Československá slavistika v letech 1918 – 1939*. Praha : Historický ústav AV ČR, 1997, s. 5 – 9.

¹⁵ PERNES, Hubert Ripka. *Tragédie demokrata. Život bojovníka za Československou republiku*.

¹⁶ VLČEK, Radomír. *Mezi Masarykem a Kramářem, K odlišnostem pojetí, jak pomoci ruské emigraci*. In DANIŠ, Miroslav (ed). *N. O. Losskij a podiel ruskej inteligencie v emigrácii na rozvoji slovenskej vedy* (Acta Historica Posoniensia, Bratislava). 2015, roč. 29, s. 122 – 132.

Oproti tomu se v meziválečném Československu rozvíjelo objektivní bádání. Česká (československá) slavistika, která získala novou zřetelnou institucionální základnu, dostala za úkol objektivně zhodnotit minulé slovanství a podpořit zahraniční politiku nového státu důkazy jeho oprávněného směřování ke slovanským zemím. Předmětem následujícího výkladu je slovanství, i když v některých aspektech se dotkneme i slavistiky. Bude to nutné zejména proto, aby bylo zřejmé, jak jisté kruhy ono původní zaúkolování slavistiky objektivně bádát překroutily a zneužily ji ve svůj zideologovaný prospěch.

Zdeněk Nejedlý

Patrně nejznámějším propagátorem levicového pojetí slovanství se v meziválečné době stal muzikolog Zdeněk Nejedlý (1878 – 1962), mj. tvůrce dvoudílné, nikdy zcela nedokončené monografie o zakladateli sovětského státu Vladimíru Iljiči Uljanovovi – Leninovi (1870 – 1924).¹⁷ Druhý díl této apologetické publikace, glorifikující Sovětský svaz 20. a 30. let 20. století, byl doručen na lidový komisariát zahraničních věcí v Moskvě ve stejné době, kdy na počátku německé okupace českých zemí v březnu 1939 začala po Nejedlém pátrat německá tajná policie - gestapo.¹⁸ S pomocí sovětského vyslanectví v Praze byl Nejedlý převezzen do Moskvy, kde v dubnu 1939 získal možnost prezentovat svoje komentáře o českých a československých dějinách v moskevském rozhlasu. Signifikantní pro naše téma je, že v nich často a rád zmiňoval slovanskou vzájemnost.¹⁹ A nejen, že slovanství zmiňoval, ale že je i velebil a vyzdvihoval jako nástroj aktivace společného boje Slovanů proti hitlerismu. To nepochybně muselo být nejen vrcholným sovětským politikům, ale především jim, sympatické. I když se tak dalo v době německo-sovětských „námluv“ vrcholících v srpnu 1939 podpisem paktu Molotov – Ribbentrop.

Jak prokázal v monografii o Zdeňku Nejedlém historik Jiří Křesťan (*1957), možnost vystupovat s takovými komentáři v moskevském rozhlasu Nejedlému zprostředkoval sovětský diplomat Sergej Sergejevič Alexandrovskij (1889 – 1945), jenž do 16. března 1939 působil jako sovětský vyslanec v Praze. Nejpozději od této doby se vinuly Nejedlého více než přátelské vztahy s osobnostmi sovětského vyslanectví v Československu.²⁰

Na Nejedlého možnost dále představovat a dokonce i rozvíjet svoji koncepci slovanství a prezentovat ji jako do značné míry kult vlastní životu slovanských národů, pozitivně zapůsobila i skutečnost, že Nejedlý byl v květnu 1939 jmenován profesorem právě ustavené katedry dějin západních a jižních Slovanů Historické fakulty moskevské Lomonosovovy univerzity.²¹ Na katedře dějin západních a jižních Slovanů Historické fakulty Lomonosovovy univerzity se začalo vyučovat 1. září 1939. V té době Nejedlý souběžně působil jako vědecký pracovník Historického ústavu

¹⁷ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Lenin*. 1 – 2. Praha : Odeon; Jan Fromek 1937 – 1938.

¹⁸ KŘEŠŤAN, Zdeněk. *Zdeněk Nejedlý*, s. 269.

¹⁹ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Hovoří Moskva. Rozhlasové projevy z let 1939 – 1945*. Praha : Odeon, 1977, s. 11 – 125.

²⁰ KŘEŠŤAN, Zdeněk. *Zdeněk Nejedlý*, s. 269.

²¹ SANČUK, G. E. Přednášky Zdeňka Nejedlého na Moskevské univerzitě. Podle osobních zápisů a vzpomínek [on-line]. In *Česká literatura*, 1978, roč. 26, č. 6, s. 514 – 521. Dostupné na internete: <<https://www.jstor.org/stable/43743719>> [20. 2. 2023]

Akademie věd SSSR.²² Na vysoké škole, pokud to válečné podmínky dovolily, vedl kromě kurzů z českých a československých dějin i výuku, která byla vymezována jako obecné dějiny Slovanů. Nejedlý se v nich svým pojetím slovanství blížil představě o slovanském univerzalizmu významného meziválečného profesora Karlovy univerzity Jaroslava Bidla (1868 – 1937).²³ Byť i připouštěl a leckdy i zdůrazňoval, že mezi slovanskými národy, zejména pokud utvořily vlastní státy, mohou existovat zřetelné politické rozdíly.²⁴

Všeslovanský moskevský výbor

Dne 22. června 1941 vstoupila německá vojska na území Sovětského svazu a začalo to, co bývá sovětskou historiografií označováno za Velkou vlasteneckou válku (22.6.1941 – 9.5.1945).²⁵ Necelý měsíc po jejím vypuknutí, ve dnech 10. – 11. srpna 1941 se v Moskvě uskutečnila akce vybraných a pečlivě perlustrovaných osobností označovaná jako 1. všeslovanský sjezd. Oproti meziválečným sjezdům slavistických jazykovědců i dalších slavistů, jako byl např. 1. sjezd slovanských filologů v Praze v roce 1929, měl tento moskevský jednoznačně politický a ideologický ráz. Pokud se na něm objevilo něco ze slavistiky, pak výhradně v takové podobě. Prokázal to i Zdeněk Nejedlý, který se nejen podílel na přípravě sjezdu, ale i se aktivně zapojil do jeho průběhu. Ve svém vystoupení plně podpořil to, co bylo následně zakomponováno do provolání, jež jako výsledek a shodné stanovisko účastníků sjezdu bylo adresováno všem slovanským národům: je nutné spojit síly všech slovanských národů do společného úkolu a cíle: porážky hitlerovské armády a hitlerismu jako takového. Že mýtus slovanství měl být přeměněn ve zřetelně politicky a ideologicky využitelný kult, je náblední.²⁶

Na 1. všeslovanském sjezdu bylo rozhodnuto o ustavení Všeslovanského výboru, jehož trvalým sídlem měla být Moskva. Jeho první řádné zasedání se proto konalo v Moskvě, a to 5. října 1941. Kromě jednání, jejichž výsledkem byly různé zpolitizované proklamace o nutnosti boje s fašismem, hitlerismem a germanismem, proběhly volby předsednictva. Předsedou byl na návrh sovětské strany aklamačně zvolen sovětský generál Alexandr Semjonovič Gundorov (1895 – 1973). Nejedlý se stal jedním z místopředsedů a současně předsedou československé sekce Všeslovanského výboru. Obdobnou národní sekci měli i Poláci, Jugoslávci a Bulhaři.²⁷

²² MOSKALENKO, Artemij Jevgenjevič (red.). *Istoriki - slavisty Moskovskogo universiteta. K 40-letiju Kafedry istorii južnych i zapadnyh slavjan: materiály i dokumenty*. Moskva : Izdatelstvo Moskovskogo univerziteta, 1979, s. 57.

²³ VLČEK, Radomír. Jaroslav Bidlo. K vývoji historiografických názorů na dějiny Slovanstva. In *Slavia*, 1993, roč. 62, č. 3, s. 385 – 390; VLČEK, Radomír. Jaroslav Bidlo – k formování českého dějepisného diskursu o minulosti Ruska. In NĚMEČEK, Jan – VORÁČEK, Emil. *Česko-ruské vztahy v 19. a 20. století*. Praha : Historický ústav, 2011, s. 313 – 330.

²⁴ NEJEDLÝ, *Hovoří Moskva*, např. s. 68 – 69, 80 – 82 a 101 – 105.

²⁵ DAVIES, Norman. *Evropa ve válce 1939 – 45. Žádné jednoduché vítězství*. Praha : BB/art, 2007, s. 106 – 107.

²⁶ POSPELOV, Petr Nikolajevič (ed.). *Dokumenty i materialy po istorii sovětsko-čechoslovackich otnoženij*. Moskva : Nauka, 1981, sv. 4, kn. 1, s. 147.

²⁷ ZAJCEV, Aleksej Vasiljevič. Nesbytočnyje mečty generala Gundorova: plany strojitelstva socializma v Vostočnoj Jevrope i Slavjanskij komitett SSSR. In ANNIKEJEV, Anatolij Semjonovič – VOLOKITINA, Tatjana Viktorovna – STYKALIN, Aleksandr Sergejevič. *Moskva i Vostočnaja Jevropa. Nacionalnuje*

Vzhledem k ohrožení Moskvy německými jednotkami byli členové Všeslovanského výboru téměř vzápětí spolu s dalšími sovětskými i dalšími politickými a kulturními činiteli z Moskvy evakuováni. Nejedlý až do března 1942 pobýval v Kujbyševě. Pak se vrátil do Moskvy, kde pomáhal organizovat 2. všeslovanský sjezd. Předseda Všeslovanského výboru Gundorov však byl povolán k bojovým jednotkám, a tak jej Nejedlý spolu s dalšími místopředsedy výboru, především Srbem Božidarem Maslaričem (1895 - 1963), při přípravě sjezdu, stejně jako pak v následně běžné agendě Všeslovanského výboru, zastupoval.

Nejedlý se do přípravy 2. všeslovanského sjezdu, nebo jak se v dobové dikci uvádělo - „slovanského mítinku“, který se měl uskutečnit již 4. a 5. dubna 1942, pustil se sobě vlastní vervou. I když, jak upozornil ve své monografii o Zdeňku Nejedlém Jiří Křesťan, mu sovětská byrokracie v leccčems nebyla pochuti a podřizoval se jejímu doktrinářství s očividnou neochotou. Byl však bytostně přesvědčen o přednostech sovětského zřízení, jehož podporu spojoval se svou prací. Sjezd nejen zorganizoval, ale i pak pokračoval v dalších organizačních krocích týkajících se práce Všeslovanského výboru. Např. pomáhal budovat jeho knihovnu a významně se podílel na redigování prvních čísel časopisu *Slavjane*, jenž jako tiskový orgán moskevského Všeslovanského výboru vycházel od června 1942.

O profilu časopisu *Slavjane* svědčí jeho úvodník, ve kterém se několikrát opakoval cíl bojovat v semknutém šiku slovanských národů proti hitlerovské agresi, zejména vůči Sovětskému svazu.²⁸ Je z toho zřejmé, že se Všeslovanský výbor stal nástrojem nejprve k obraně, a následně, po jejich úspěšných krocích, expanze sovětského imperialismu. Dvojnásobně to platilo po válce. *Slavjane* v podobě jednoznačně propagandistického časopisu vycházel až do roku 1958.

Nejedlý byl aktivní i při přípravě 3. všeslovanského sjezdu, jenž se konal v Moskvě 9. května 1943. Po obnovení práce moskevské univerzity a Historického ústavu sovětské akademie věd se však soustředil na přednáškovou činnost. Děлил ji na výuku na vysoké škole a popularizující akce určené pro širší odbornou i laickou veřejnost. I když si pro ni připravoval různá témata a zaměřoval se na české dějiny, velmi významná, a to i při přednášení o českých dějinách v nich byla slovanská tematika. Nejedlý se jimi stal v sovětském prostředí respektovaným znalcem slovanské problematiky, takovým, jenž byl více než loajální k sovětskému režimu. V očích sovětských politiků tím získával nejen pozitivní ohlas, ale i podporu. Takovou, která šla za rámec odborné činnosti. Nelze přitom pochybovat o tom, že se slovanství stalo pro sovětské politiky účelovým nástrojem pro spojení sil do boje proti smrtelnému nebezpečí, které Sovětskému svazu v prvních letech Velké vlastenecké války hrozilo. Následně, kdy Rudá armáda vítězila, se v jejich očích posunulo do polohy nástroje podporujícího či dokonce prosazujícího sovětský kolonialismus ve smyslu budování mocenské sféry vlivu proti údajně odvěkému nepříteli, reprezentovanému nově nejen německým, ale i americkým a obecně tzv. západním prostředím.

modeli socializma v stranách regiona (1950 - 1970-je gg.) Formirovanije, osobnosti, sovremennije ocenki. Moskva; Sankt Peterburg : Nestor - Istoriya, 2020, s. 15.

²⁸ *Slavjane*, 1942, roč. 1, č. 1, nestr. úvod.

Semknutost slovanských národů zastřešovaná ideologií slovanství se měla stát jedním z nástrojů poválečného budování sovětského bloku.

Stěží lze pochybovat, že by Nejedlý tento trend nevnímal. Lze se však domnívat, že ve slovanství spatřoval na rozdíl od sovětských dogmatiků možnost zdůvodnění, prosazení či dokonce obhájení některých národních a státních zvláštností.

Nejedna z Nejedlého přednášek týkající se minulosti a kultury českého národa vyvolala mezi sovětskými politickými činiteli pochybnosti a dokonce i kritiku za přílišné akcentování národních specifik.²⁹

Nejedlý i přes veškerý svůj levicový postoj a příklon k sovětským vzorům zůstával do jisté míry stoupencem meziválečného československého slovanství, jak jej definoval Edvard Beneš např. ve své publikaci *Nová slovanská politika*. Beneš v ní reflektoval konkrétní spolupráci slovanských národů činěnou na bázi určitých kulturně civilizačních podobností, ale současně politických odlišností bránících se panslovanské jednotě. Jak upozornil ve výše zmíněné knize o Zdeňku Nejedlém Jiří Křesťan, Nejedlý v tomto duchu např. v dopise Všeslovanskému výboru ze 4. července 1944 sice podtrhl význam slovanské spolupráce a své ochoty ji všestranně podporovat, ale jen pod podmínkou, že budou respektována národní a státní specifika.³⁰

Pro slovanství v pojetí Nejedlého bylo navíc typické to, co zdůraznil ve svém vystoupení na 3. všeslovanském sjezdu v Moskvě a co zmínil i v několika statích pro jím redigované od srpna 1943 do května 1945 v Moskvě vycházející *Československé listy*. *Časopis československých občanů v SSSR*, co ostatně bylo v meziválečné době příznačné pro českou (československou) odbornou slavistiku: „Slované ve své spolupráci nesmějí vystupovat jako uzavřený slovanský svět“.³¹

Nejedlého pojetí slovanské vzájemnosti ovlivnilo další české a slovenské exulanty, kteří před německými okupanty odešli do Sovětského svazu. V drtivé většině ty, kteří byli levicově orientovaní, ty, které jejich politické přesvědčení nutilo přijímat sovětské vzory.³² Jedním z nich byl komunistický politik a novinář pobývajících z rozhodnutí KSČ nejprve v Paříži, kde stál v čele tamního sekretariátu KSČ, Jan Šverma (1901 – 1944). Poté, co Francie podepsala s Německem 22. června 1940 v Compiègne příměří, se Šverma vrátil do SSSR, kde pak působil v moskevském vedení KSČ. I on se (spolu s manželkou Marií) stal členem Slovanského výboru.³³ V časopisu *Československé listy* publikoval v roce 1943 stať *Slovanská myšlenka v české politice*,³⁴ kterou ještě v témže roce vydal v rozšířené podobě jako samostatnou brožuru.³⁵ O dva roky později pak vyšel tentýž text v Praze jako samostatná brožura s předmluvou vedoucího redaktora českého a slovenského vysílání moskevského rozhlasu Františka Nečásky (1913 – 1968), o jehož postojích jistě svědčí jeho budou-

²⁹ KŘEŠŤAN, Zdeněk. *Nejedlý*, s. 286 – 287 a 291.

³⁰ KŘEŠŤAN, Zdeněk. *Nejedlý*, s. 291 – 292.

³¹ NEJEDLÝ, Zdeněk. *Moskevské statí v Československých listech 1943 – 1945*. Praha : Svoboda, 1946, s. 24.

³² KOZÁK, Jan B. *Presidentovy úvahy o Slovanství*. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 20, č. 25, s. 1 – 2.

³³ ŠVERMOVÁ, Marie. *Vzpomínky*. Praha : FUTURA, 2008, s. 176 – 178.

³⁴ ŠVERMA, Jan. *Slovanská myšlenka v české politice*. In *Československé listy*, 15.9. 1943, roč. 1, č. 3, s. 2 – 3.

³⁵ ŠVERMA, Jan. *Slovanská myšlenka v české politice*. Moskva : Vydavatelství cizojazyčné literatury, 1943.

cí kariéra: v letech 1954 – 1957 zastával post ústředního ředitele Československého rozhlasu a v letech 1959 – 1968 ředitele nakladatelství Odeon.³⁶

Šverma měl s psaním textů zkušenosti. Před válkou se jako komunistický novinář systematicky věnoval politické a publikační činnosti. V letech 1936 – 1938 zastával pozici šéfredaktora *Rudého práva*. Pojednával-li za války o slovanství, nešlo mu o jeho odbornou analýzu, ale více než Nejedlému o jednoznačné vyzdvižení jeho významu pro boj s tzv. pangermánskou ideologií. Ve Švermově pojetí přesně podle direktiv moskevského Všeslovanského výboru. Svědčí o tom i to, že Šverma podobně jako většina sovětských činitelů zmiňujících slovanství oddělil od sebe tzv. pokrokové a tzv. konzervativní slovanství, aniž by však přitom definoval jejich obsah. Žil v iluzi, že tzv. demokratická slovanská vzájemnost, paradigma, které se stalo vlastní sovětskému pojetí slovanství, navazuje na ruské a sovětské revoluční tradice a jeho uvedení do praxe je možné jen při využití sovětských vzorů.³⁷

Šverma ve výkladu o slovanství ostře odsuzoval carský režim, přičemž hovořil o jeho panslovanských expanzivních ambicích, které je třeba již z jejich podstaty odmítnout. Byl přesvědčený, že ruský národ v tzv. říjnové revoluci roku 1917 „mohutným rozmachem svých revolučních sil“ carský režim svrhl, zničil všechny ruské imperialistické tužby a mezi nimi i „svůj“ – ruský panslavismus. Šverma přitom považoval panslavismus za jeden z pilířů nejen ruské, ale i obecně evropské kontra-revoluce. Na druhé straně se mu líbila slovanská vzájemnost. Tu považoval za věc „lidu“, a tudíž cosi již ze své podstaty pozitivního. O ruském panslavismu ovšem tvrdil, že se jednalo o extrakt slovanské vzájemnosti, který carský režim zneužil pro uspokojení svých mocenských ambicí. Označoval ho za reakční imperialistickou snahu sjednotit slovanské národy pod žezlem carské despotie.³⁸

S odvoláním se na Františka Palackého Šverma odmítl, že by se Čechy, Morava a Slovensko mohly stát prostřednictvím slovanství gubernií ruské univerzální monarchie. Popřel, že by se carský panslavismus někdy objevil i na českém území. Připomenul sice, že malé slovanské národy čerpaly z kulturního bohatství Ruska, že v mocném ruském národě viděly oporu svých národnostních snah a že proto také vždy nadšeně vítaly ruská vojska. Ale odmítl spojování tohoto, jak podtrhoval, rusofilství – s nekritickým obdivem k oficiální ruské politice. Ta pro něj byla neadekvátním kultem, s nímž podle něj pracovali pouze ti, kteří chtěli malým slovanským národům uškodit. Šverma psal o tradičních vazbách mezi slovanským lidem, nikoli politiky a do své koncepce slovanství zapracoval přesvědčení o přínosu slovanství pro internacionalismus. Současně však dával najevo představu o determinující bipolaritě světa rozděleného na slovanský a neslovanský svět. Od ní odvíjel přesvědčení, že pod slovanským resp. proletářsko-internacionalistickým praporem lze dojít k absolutní svobodě a šťastné budoucnosti.³⁹

Šverma jako by tímto svým pojetím vytvářel most k pozdějšímu odklonu od slovanství směrem k proletářskému internacionalismu. Nebyl však jediným. Dělení

³⁶ NEČÁSEK, František. Z odkazu Jana Švermy. In ŠVERMA, Jan. *Slovanská myšlenka v české politice*. Praha : Svoboda, 1945, s. 3 – 9.

³⁷ ŠVERMA, *Slovanská myšlenka*, s. 11 – 13.

³⁸ ŠVERMA, *Slovanská myšlenka*, s. 28 – 31.

³⁹ ŠVERMA, *Slovanská myšlenka*, s. 31.

slovanofilství na pokrokové a reakční nebyl vzdálen ani slovenský levicový politik Vladimír Clementis (1902 - 1952), který pracoval za války v emigraci v Paříži a v Londýně. Na rozdíl od Švermy nebyl pouhým politickým agitátorem, a tak jeho úvahy o myšlence slovanské vzájemnosti nepostrádaly zevrubnější a zasvěcenější rozборы. Clementis o slovanské vzájemnosti v Londýně několikrát přednášel, na základě čehož sestavil dvě studie, které později, v roce 1946 vyšly souhrnně pod názvem *Slovanstvo kedysi a teraz*.⁴⁰ Clementis v nich vysvětlil nejen svoji představu o slovanské vzájemnosti, ale i o její genezi a odlišnosti od panslavismu. Kořeny pojmu panslavismus, na nějž se soustředil v anglicky psané brožuře „*Panslavism Past and Present*“, spatřoval u slovenského jazykovědce Jána Herkeľa (1786 - 1853), pro něhož, jak zdůraznil Clementis, tento termín představoval jazykovou jednotu slovanských národů. Kollár a Štúr prý tuto jazykovou dikci převzali, aby, jak tvrdil Clementis, obohatili jeho obsah o širší kulturní (kulturně civilizační) souvislosti. Teprve ruští slavjanofilové (Clementis nediferencoval mezi slavjanofily a slovanofily) prý přidali v 50. a 60. letech 19. století panslavismu politické souvislosti. Ty pak zvýraznila ve své interpretaci panslavismu německá a maďarská publicistika. Původní jazykové pojetí panslavismu bylo odsunuto stranou, dostalo zcela jiný obsah a ve své podstatě protislovanský význam.⁴¹

Clementis na rozdíl od Švermy a Nejedlého nepopíral, že se i panslavismus vyskytoval v českém a slovenském prostředí a plnil v něm jistou roli všeslovanského mýtu. Aby ale odlišil „správný“ a „špatný“ panslavismus, rozhodl se pro klasifikaci politického a literárního, resp. širěji kulturního panslavismu, jenž byl v jeho očích blízký slovanství, resp. slovanské vzájemnosti. Ty, podle něj neplnily roli kultu, ale praktického vědomí vyvolaného desetiletími či dokonce staletími zkušeností s vlastní i zahraniční identitou. I když Clementis připouštěl, že i kulturní panslavismus mohl mít politický dopad, vždy zdůrazňoval, že jen pro politický panslavismus byly charakteristické politické ambice. Politický panslavismus označoval přívlastky skutečný a barbarský, a to zejména proto, že chtěl zdůraznit nebezpečí, které plynulo z jeho přejímání malými slovanskými národy.

Ruský panslavismus byl pro Clementise politickým programem, kterým se carské Rusko vydávalo za ochránce slovanských národů. Clementis zdůraznil, že jeho prostřednictvím od nich Rusko požadovalo, aby se podřídily jeho vedení a aby se vzdaly všech svých aspirací na samostatný státní nebo národní život. Ruský panslavismus měl být nástrojem k tomu, aby se malé národy včlenily do Ruska, přejaly ruské pravoslaví a zcela se podřídily ruské politické a duchovní dominanci. V tomto směru Clementis uznal oprávněnost tvrzení, že se „strašák barbarského panslavismu chystá pohltit civilizaci“. Dospěl k závěru, že oficiální Rusko v podstatě panslavismus identifikovalo s panrusismem a učinilo tím vše pro to, aby panslavismus přisluhoval ruským expanzivním ambicím.⁴²

Clementis rovněž upozornil na tendenční zkreslování obsahu širěji pojímaného slovanství, a to s cílem zabránit rozšíření skutečné slovanské vzájemnosti. V tomto

⁴⁰ CLEMENTIS, Vladimír. *Slovanstvo kedysi a teraz*. Praha : Orbis, 1946.

⁴¹ CLEMENTIS, Vladimír. „*Panslavism Past and Present*“. London : s.n., 1943, s. 3 - 26.

⁴² CLEMENTIS, *Slovanstvo kedysi a teraz*, s. 77 - 78.

smyslu se zmínil o negativní roli nekriticky adorovaného mýtu slovanství, jenž prý měl za úkol z něj učinit zbožštěný kult. Odsoudil zejména spojování politického panslavismu s obrodnou kulturně identifikační funkcí reálné slovanské vzájemnosti, a tvrdil, že se některé neslovanské země obávají i toho, co panslavismem není a že se v zájmu svých mocenských aspirací snaží heslem o nebezpečí slovanské expanzivnosti skryté za slovanským kultem zabránit slovanským národům v jejich rozvoji. „A tak Berlín označoval za „panslavizmus“ imperialistické tendence carského Ruska, směřující najmä na východ a stretávající sa so záujmy britského impéria - bolo teda ním možno strašiť aj Angličanov. Ale pre Berlín a Viedeň bola „panslavizmom“ aj ruská pomoc slovanským národom na Balkáně, no a Viedeň, ale najmä Budapešť nazýva „panslavizmom“ každé, nielen politické, ale aj kultúrne hnutie potlačovaných slovanských národov Rakúska-Uhorska“.⁴³

Clementis odsuzoval veškeré kroky, které vedly k adorování slovanství a jeho proměně v nekritický kult, stejně jako politizaci slovanské vzájemnosti. Zejména se mu ovšem nelíbila politizace kulturního panslavismu německou a maďarskou publicistikou poloviny 19. století, v níž upozorňoval na analogie s německou protislovanskou propagandou prováděnou před druhou světovou válkou a v jejím průběhu.⁴⁴

Edvard Beneš, který za války pracoval ve Francii a ve Velké Británii, měl mezi aktivními československými politiky k rozboru slovanské vzájemnosti a panslavismu nejvíce předpokladů. Nejen, že v meziválečném období prosazoval svoji představu o tzv. nové slovanské politice, ale rovněž ji teoreticky zdůvodňoval. Ve 20. letech 20. století napsal několik statí o slovanství a panslavismu, ve kterých kromě definování pojmů a naznačení nebezpečí jejich zneužití ve formě kultu zevrubně vysvětlil, proč se panslavismus na rozdíl od slovanské vzájemnosti nikdy nestal základem politiky malých slovanských národů.⁴⁵

Za války Beneš vyjádřil svoji koncepci slovanské vzájemnosti v práci *Úvahy o Slovanství*. Jejím základem byly teze, které v roce 1943 vypracoval pro časopis *Slavjane* s podtitulem *Revoluční spolupráce slovanských národů*, a jež přepracoval do monografické podoby v roce 1944. Česky vyšla tato publikace až v roce 1947, kdy obdobně jako Benešovy práce o slovanství z první republiky velmi výrazně ovlivnila české poválečné pojetí slovanství.

Beneš v *Úvahách o Slovanství* důsledně oddělil, jak on tvrdil, realistické a demokratické slovanství od slovanství konzervativního. Slovanství bylo pro něj obecným paradigmatem, jehož nejdůležitější část spatřoval ve slovanské vzájemnosti naplněné vztahy (v nové slovanské politice, konkrétními vztahy) mezi slovanskými národy. Zdrojem slovanské vzájemnosti mu byl historicky vzniklý soubor představ o kulturní a politické příbuznosti slovanských národů, jejichž pokrokové rysy podle Beneše spočívají ve vzájemné kulturní, politické a morální podpoře. Kořeny slo-

⁴³ CLEMENTIS, *Slovanstvo kedysi a teraz*, s. 77 – 78.

⁴⁴ CLEMENTIS, *Slovanstvo kedysi a teraz*, s. 5.

⁴⁵ BENEŠ, Edvard. Der Panslavismus. In MÁGR, Antonín Stanislav. *Gedanke und Tat aus den Schriften und Reden von Edvard Beneš I. Die Politik als Wissenschaft und Kunst*. Prag : Orbis, 1937, s. 104 – 120; BENEŠ, Edvard. Panslawismus? In *Nord und Süd. Monatschrift für internationale Zusammenarbeit*, Mai 1927, roč. 50, č. 1, s. 24 – 27.

vanské vzájemnosti identifikoval v širokém slovanském prostředí, upozornil ovšem na rozhodující roli intelektuálů. Podtrhl mj. význam ruských slavjanofilů, i když neopomněl uvést, že jejich zájem o slovanství byl až odrazem snahy ruského lidu o identifikaci ve smyslu moderního ruského národa. Naznačil sice jistou spojitost mezi slavjanofilstvím a panslavismem, ale současně se zmínil i o jejich odlišnostech. Zdůraznil přitom, že se slavjanofilství svou představou o dokonalé formě vzorného člověka spočívající v Rusovi a v jeho pravoslavné kultuře, v níž je Rus sám přesvědčen, že spasí lidstvo, stalo přímo a ve vlastním slova smyslu základem politických doktrín panslavismu a panrusismu. Upozornil rovněž na negativní stránku přehnaného slovanského mesianismu. Konkrétně měl především na mysli mesianistické iluze polských, ruských a českých slovanofilů, stejně jako jejich oponentů zneužívajících slovanství ke strašení jím nepřiměřenou formou kultu.⁴⁶

Beneš označil za významný přelom ve vývoji představ o slovanské vzájemnosti a panslavismu 50. a 60. léta 19. století. Upozornil na trauma, které v ruské společnosti vyvolala porážka Ruska v krymské válce a na následnou hektickou snahu ruských společenských činitelů najít východisko z politické izolace impéria. Ostře odsoudil militantní ambice carského impéria a naznačil, že další vývoj „lepší sil“ slovanské vzájemnosti pokračoval jen u slabších a nesvobodných západních a jižních Slovanů. Se zjevnou nechutí připustil, že ruský panslavismus tehdy zanechal stopy i u nich. Varoval před politickým sebeklamem některých jeho propagátorů a kritizoval je za to, že nepochopili nutnost, aby bylo opravdové a správné slovanství budováno jen na demokratických základech. Upozorňoval rovněž na nevhodnost přílišného optimismu slovanofilů z přeměny Ruska v demokratický stát a zevrubně informoval o ruské militantní expanzivní politice zneužívající opojení malých slovanských národů ze slovanské vzájemnosti. Podle Beneše bylo pro Rusko „slovanství nejdříve záminkou, brzy nato heslem a nakonec skupinovým sentimentem.“⁴⁷ Současně však upozornil, že slovanství nebylo ani ve svém celku, ani v jednotlivostech součástí otevřeného politického programu tehdejší oficiální ruské politiky. V něm viděl „jen“ skutečný politický panslavismus.⁴⁸

Beneš požadoval, aby bylo dodržováno terminologické odlišení mezi slovanofilstvím, panslavismem, panrusismem a oficiální ruskou politikou. Sám však tyto pojmy detailně nevymezoval. Pouze je klasifikoval na základě emotivních charakteristik. Panslavismus označil za doktrínu, která se vytvořila v průběhu 19. století pod vlivem politické mezinárodní situace a pod vlivem dřívějších představ o slovanské jednotě a slovanství vůbec. Identifikoval ho především jako odsouzeněhodnou snahu uzurpovat si nadvládu nad Slovanů. Hovořil o slabosti a reakčnosti panslavismu z hlediska ideového i mravního, které pramení z Ruska, z jeho emotivně laděných uzurpátorských ambicí. Tendence tradiční ruské politiky, tj. teritoriální expanze na Balkán a k Cařihradu a kulturně náboženská tradice pravoslaví k získání dědictví Byzance negativně působily na profilování panslavismu. Významnými událostmi byly pro něho krymská válka a polské povstání 1863, které znásobily politickou

⁴⁶ BENEŠ, Edvard. *Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky*. Praha : Čin, 1947, s. 77.

⁴⁷ BENEŠ, *Úvahy o slovanství*, s. 34 – 35.

⁴⁸ BENEŠ, *Úvahy o slovanství*, s. 79 – 106.

a názorovou izolaci Ruska. Ruští panslavisté, pro něž měl Beneš příhodné označení politizující slavjanofilové, se začali po krymské válce zastávat rusifikační politiky a přecházet od klasických slavjanofilských teorií k praktickému ruskému nacionalismu. To bylo sympatické i oficiální politice. Nejen ona, ale i část zfanatizované ruské veřejnosti chtěla využít slovanské teorie a proslovanské tendence ke svým nacionalistickým, resp. rusifikačním plánům. I v ruském prostředí se projevil rozpor mezi oficiální ruskou politikou, která užívala slovanofilství ve skryté podobě jako oporu ke své expanzivní politice, a mezi iluzemi ruských a některých pravoslavných národů o spojení panslavismu s široce demokratizujícími tendencemi.⁴⁹

Obdobně jako Clementis i Beneš připustil, že u malých slovanských národů existoval především kulturní panslavismus, tedy víze o možné slovanské jednotě v rovině jazyka, literatury aj. kulturně civilizačních rovin. Současně ale konstatoval, že všechny panslovanské diskuse, které měly za cíl buď vyvolat existenci společného slovanského jazyka, písma a náboženství, nebo učinit z jazyka ruského, z cyrilice a z pravoslavní něco všeslovanského, od všech slovanských národů přejatého, pro Slovany typického, jedním slovem jediné a výrazné slovanského, nebyly ničím jiným, než „panslavistickými politickými hračkami“.

V Benešově koncepci bylo důležité, že si v ní na rozdíl od Švermy a Nejedlého položil otázku, zda sovětské slovanství neznamená podrobení menších slovanských států velkým sovětským soustátím. Konstatoval, že dříve byl panslavismus a neoslavismus domovem pro reakční samoděržaví. Nebude nyní oporou pro snahy zavést stejný vnitropolitický režim, jaký existuje v Sovětském svazu? Nejen v uvedené práci varoval před nebezpečím, že se Sovětský svaz po válce vrátí k „čisté komunistické doktríně“ a že následkem toho zůstane tzv. válečné slovanství jen pouhou doktrínou.⁵⁰

Jan Šverma byl na podzim 1944 vyslán na Slovensko. Dne 28. září byl spolu s Rudolfem Slánským (1901 - 1952), Markem Čulenem (1887 - 1957) a skupinou sovětských důstojníků vedených plukovníkem Aleksejem Nikitičem Asmolovem (1906 - 1981) vysazen na letišti Tri duby nedaleko Banské Bystrice. Při pozdějším přechodu přes Donovaly a Nízke Tatry zemřel. Nebyl to proto on, ale Zdeněk Nejedlý, kdo se podílel na zakomponování českých představ o slovanství do stěžejního programového dokumentu, který na svém zasedání v Košicích 5. dubna 1945 přijala tehdejší československá vláda. Košický vládní program jednoznačně deklaroval nutnost poválečné orientace ČSR k SSSR a právě v tomto kontextu v něm byla zdůrazněna myšlenka slovanského bratrství a slovanské linie československé zahraniční politiky. Zřetelně se hovořilo o slovanské linii jako základu konkrétních zahraničních vztahů s dalšími slovanskými zeměmi, především Polskem, Jugoslávií a Bulharskem.⁵¹ Zmiňoval se duch slovanského přátelství s tím, že právě na něm musí československá vláda postavit hlavní orientaci československé zahraniční politiky.⁵² Nešlo ale jen o ni. Program nové československé vlády Národní fronty

⁴⁹ BENEŠ, *Úvahy o slovanství*, s. 93 - 94.

⁵⁰ BENEŠ, *Úvahy o slovanství*, s. 93.

⁵¹ *Košický vládní program. Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. Praha : Svoboda, 1975, s. 16.

⁵² *Košický vládní program*, s. 16 - 17.

Čechů a Slováků deklaroval, že uvnitř státu bude vláda „pokládat“ [slovanství] „za ztělesnění česko-slovenského státního občanství, založeného na nových zásadách. Činíc konec všem starým sporům a vycházející z uznání Slováků jako nacionálně svébytného národa, bude vláda od prvních svých kroků důsledně se snažit, aby v československém poměru byla uskutečněna zásada rovný s rovným a aby tak bylo uplatněno skutečné bratrství mezi oběma národy.“⁵³ A dále se v něm zdůrazňovalo: „Bude zesílena slovanská orientace v naší kulturní politice, v souhlase s novým významem slovanství v mezinárodní politice i naší československé zvlášť. V tomto směru budou zaměřeny a opraveny i učební plány našich škol i kulturní orientace našich vědeckých a uměleckých ústavů. Nejen obnoven, ale i přebudován bude Slovanský institut [míněn Slovanský ústav, jako signifikantní bychom mohli vidět rusifikaci termínu – institut] v živý politicko-kulturní útvar, s těsnými styky s kulturními institucemi druhých slovanských národů a států.“⁵⁴

V Košickém vládním programu byla již zcela jednoznačně deklarována proruská orientace československého slovanství. Možná je na místě hovořit o kultu rusofilství, které mělo z československého slovanství učinit nástroj k obhajobě ruských revolučních tradic a jejich působení jako dlouhodobého vzoru pro české a slovenské prostředí. Mýtus se měnil v nekritický kult se zcela zřetelným ideologickým profilem a kontextem.

V návaznosti na výše zmíněné slovanské souvislosti bylo v Košickém vládním programu konstatováno i to, že: „ruský jazyk bude proto v novém učebním plánu z cizích jazyků na prvním místě a bude postaráno i o to, aby naše mládež nabyla potřebných vědomostí o vzniku, zřízení, vývoji, ekonomii a kultuře SSSR. Na univerzitách k tomu účelu budou zřízeny i nové stolice: dějin SSSR, ekonomiky SSSR a práva SSSR. Vše to bude prováděno v duchu pokrokovém, lidovém a národním, v čemž příkladem budou velicí naši klasikové, kteří vytvářejíce kulturu nejvyšší úrovně, vytvořili ji hluboce lidovou a národní.“⁵⁵

Na mnohé, co bylo zakomponováno do Košického vládního programu, navázal *Budovatelský program Gottwaldovy vlády*, té, jež byla jmenována prezidentem Edvardem Benešem 2. července 1946 a který přednesl Gottwald Národnímu shromáždění ČSR 8. července 1946. Již tak zřetelné přihlášení se ke slovanství, jako v Košickém vládním programu v něm ovšem nenajdeme. Slovanství ČSR byla v *Budovatelském programu Gottwaldovy vlády* zmíněna jen jednou, a to v souvislosti s potřebou utužovat politické styky a rozšiřovat hospodářské s demokratickým Bulharskem. Slovanství politika ovšem byla v programu kladena do stejné roviny jako politika demokratická.⁵⁶

Obdobně jako *Budovatelský program Gottwaldovy vlády* se vyjadřoval text *Ústavy 9. května*, jež byla přijata Národním shromážděním ČSR v den 3. výročí osvobození Československa Sovětskou armádou. Konstatovalo se v něm, že jejím úkolem je, aby právně zajistila slovanskou povahu státu, tj. právní formou vyjádřila, že nositelem veškerého státního života jsou v Československé republice dva slovanské

⁵³ *Košický vládní program*, s. 19.

⁵⁴ *Košický vládní program*, s. 34 – 35.

⁵⁵ *Košický vládní program*, s. 35.

⁵⁶ *Košický vládní program*, s. 26.

národy, Češi a Slováci. Učinila tak v čl. II, odst. 1, který zdůraznil, že Československá republika je jednotný stát dvou rovnoprávných slovanských národů, Čechů a Slováků. Zahraniční politika již se slovanstvím spojována nebyla, hovořilo se již jen o konkrétních zemích, na prvním místě, a to nejen v politice, pochopitelně o Sovětském svazu a v této souvislosti nerozborném, zkušenostmi prověřeném přátelství k němu, z čehož prý plyne nutnost upevnění všestranných vazeb.

Oč klesaly zmínky o slovanství v nejvýznamnějších politických dokumentech státu, o to více rostl počet pozitivních vyjádření o slovanství mezi konkrétními osobnostmi. Stále více se ovšem v tom, co bylo publikováno, prosazovala jeho rusofilská orientace. Adorace jejího kultu byla více než zřejmá. Kdo se o ni zasazoval a kdo ji všemi možnými prostředky prosazoval, asi není třeba kvůli zřejmosti příliš prokazovat.

Neznamenalo to však, že by před únorem 1948 nebylo možné nesledovat rusofilsky kritická slova a vyjádření o slovanství v reálném smyslu. „Slovanství a tzv. slovanské hnutí hrálo jako politický faktor v politické historii novější doby několikrát dost důležitou roli. Nikdy však – na rozdíl od toho, co se tolikrát říkalo – nebylo činitelem rozhodujícím a veliké události přímo určujícím“ uváděl např. Edvard Beneš, když zmiňoval slovanství jako politickou záležitost, které připisoval úsilí o lidovost a demokracii. Byl to právě Beneš, kdo stále opakoval pojmy jako „slovanský lid“, „slovanské společenství“, „slovanské národy“ a „ideologii lidového slovanství“. Souběžně s tím vyjadřoval přesvědčení, že „slovanské národy vyšly z války zase svobodné *se svými vlastními státy*“ [kurziva v originále].⁵⁷ Každý slovanský národ, podle Beneše, zůstane i nadále státně nezávislým, neměly by splynout do jediného bloku, ale demokraticky spolupracovat.

Slovanský kongres, konaný v Moskvě ve dnech 4. až 6. dubna 1943, byl podle Beneše začátkem nové fáze spolupráce a solidarity slovanských národů, které tak měly po válce vyřešit všechny vnitřní i mezinárodněpolitické spory.⁵⁸ „Toto nové slovanství by mělo být výrazem dvou velikých idejí, jejichž hluboký program vyjadřuje to, co reprezentovali vždycky největší duchové kultury slovanských národů: Puškin a Turgeněv, Tolstoj a Gorkij, Mickiewicz a Ksasiňski, Kollár, Palacký a Masaryk. *Je to idea lidovosti, tj. všestranné demokracie politické a sociální, a idea lidství. Ty jsou pravým slovanským programem a pravou slovanskou politikou budoucnosti*“ [kurzivou v originále].⁵⁹

Komunistický ideolog, ministr informací Václav Kopecký (1897 – 1961), jenž se stejně jako Nejedlý podílel na formulování *Košického vládního programu*, v projevu na 7. sjezdu KSČ, který se konal v Praze ve dnech 28. – 31. března 1946, použil paradigma shodné s Benešem: „propagujeme nejkrásnější myšlenku: nové slovanství“.⁶⁰ Vzápětí však k tomu Kopecký na rozdíl od Beneše dodal: „politickou a ideovou novou podobu slovanství, v jehož rámci český národ vzhlíží s nadějami k velikému ruskému národu jako ke své opoře a zástítě“. Kopeckého rusofilský kult byl nabí-

⁵⁷ BENEŠ, Edvard. *Nová slovanská politika*. Praha : Vladimír Žikeš, 1946, s. 55.

⁵⁸ BENEŠ, *Nová slovanská politika*, s. 58.

⁵⁹ BENEŠ, *Nová slovanská politika*, s. 59.

⁶⁰ KOPECKÝ, Václav. *Nové Slovanství*. In LUŽÍK, Rudolf. *Slovanská družba: čítanka nového slovanství*. Třebechovice pod Orebem : Antonín Dědourek, 1948, s. 352.

ledni. Nicméně, připouštěl, že: „v novém slovanství jde rovněž o bratrské sepjetí ostatních Slovanů.“ Na otázku, proč? Odpovídal: „aby se mohly vzájemně podporovat proti nebezpečí nového výboje, ze strany Němců, Maďarů nebo kteréhokoliv jiného podmaňovatele“.⁶¹ Tím se ovšem opět blížil k Benešovi, jehož doživotní trauma vyvolané mnichovskými dohodami z konce září 1938 svádělo k nedůvěře k západním mocnostem, k ostrému odsudku všeho německého a hledání náhrady ve slovanství, v němž již v meziválečném prostředí viděl reálnou cestu české zahraniční politiky.

Obdobně jako Kopecký psal v *Nové svobodě*, a to již krátce po skončení války, ještě v roce 1945, nestraník, ovšem rusofilským kultem zřetelně zasažený, politik a diplomat Prokop Maxa (1883 – 1961). Ten zdůraznil, že v nové slovanské politice jde o spojení Slovanů do jednotného boje v čele s mocným ochráncem všech Slovanů – Sovětským svazem. Na rozdíl od Kopeckého se ovšem explicitně odvolával na zásady nové slovanské politiky formulované Edvardem Benešem, k nimž dodával: „Slovanská politika stává se tak pro naši vládu a naše národy podstatnou složkou politiky evropské a světové. Spolupráce západu s východem a východu se západem, již je součástí a po které jsme vždy toužili a volali, stala se skutečností a je jedna z nejdůležitějších záruk trvalého míru.“⁶²

Stojí rovněž za povšimnutí, že první číslo časopisu *Slavjane* druhého ročníku, tedy toho, jenž vycházel v roce 1943, otisklo Prokopovi Maxovi článek *Československo a idea slovanské jednoty*. V něm Maxa akcentoval slovanskou solidaritu a víru československého lidu v heroismus Sovětského svazu.⁶³ Stejně tak se vyjadřoval po válce, např. v roce 1947 v článku, jenž vyšel v obnoveném *Slovanském přehledu*. Maxa tak učinil v kontextu komentáře jednoznačně pozitivního významu prvního poválečného Slovanského sjezdu, který se uskutečnil z iniciativy Všeslovanského výboru na sklonku roku 1946 v srbském Bělehradě.⁶⁴ Připomenutí si zaslouží i skutečnost, že ve stejném čísle *Slovanského přehledu* vyšel prosovětsky adorační článek předsedy moskevského Všeslovanského výboru Gundorova.⁶⁵

Všeslovanský výbor, jehož sídlem zůstala i po válce Moskva, existoval až do roku 1962. V posledních pěti letech ale již jen formálně. Od počátku 50. let totiž postupně klesaly dotace, které mu sovětský stát poskytoval, a tak musel svoji činnost omezovat. I když se i nadále v leckterém sovětském dokumentu hovořilo o jeho přínosu pro spolupráci slovanských národů. Tam ostatně brzy po skončení války začaly vznikat jeho odnože. Dokonce se tak dělo i v některých neslovanských zemích. V Londýně byl ustaven anglický všeslovanský výbor již roku 1944.

Co se týče československého prostředí, pak *Slovanský přehled* ve svém prvním poválečném čísle, jež vyšlo na podzim 1946, uvedl, že „Slovanský výbor, který je vrcholným orgánem nové slovanské politiky ve smyslu vládního programu ČSR z 5. dubna 1945, vstoupil po prvé před veřejnost manifestační schůzí v Smetano-

⁶¹ KOPECKÝ, Nové slovanství, s. 353.

⁶² KOPECKÝ, Nové slovanství, s. 357.

⁶³ MAXA, Prokop. Československo a idea slovanské jednoty. In *Slavjane*, 1943, roč. 2, č. 1, s. 8 – 9.

⁶⁴ MAXA, Prokop. Slovanský sjezd v Bělehradě. In *Slovanský přehled*, 1947, roč. 33, č. 1, s. 1 – 3.

⁶⁵ GUNDOROV, Aleksandr Semjonovič. Nové slovanské hnutí a úkoly slovanských organizací. In *Slovanský přehled*, 1947, roč. 33, č. 1, s. 33 – 37.

vě síni Obecního domu v Praze dne 12. července 1945.⁶⁶ K zaměření této schůze dodejme, že se jejího jednání zúčastnil sovětský velvyslanec v Československu Valerian Alexandrovič Zorin (1902 – 1986) a z Moskvy přijeli zástupci moskevského všeslovanského výboru v čele s jeho předsedou, kterým byl i nadále A. S. Gundorov. Snad proto, aby se schůzi dodal i jistý nepolitický ráz, přijel jako součást sovětské delegace ukrajinský básník, akademik Maksim Fadejevič Rylskij (1895 – 1964).⁶⁷

Hlavními řečníky na této schůzi byli Zdeněk Nejedlý a Prokop Maxa, kteří nešetřili rusofilskou, či spíše sovětofilskou adorací. Slovanství bylo v jejich vystoupeních potlačeno na úkor vyjádření o nutném vděku Sovětskému svazu za osvobození od německého útlaku.

Oficiální ustavující schůze československého Slovanství se konala až 4. září 1945, a to ve Sladkovského síni Obecního domu v Praze. Zúčastnilo se jí několik stovek zástupců politických stran, vysokých škol, kulturních i jiných organizací. Mezi hlavní řečníky tentokrát kromě Nejedlého patřili, generál Ludvík Svoboda (1895 – 1979), Jan Mukařovský (1891 – 1975), Julius Dolanský (1903 – 1975), komunistický politik František Jungmann (1908 – 1968) a nám již známý František Nečásek (1913 – 1968).

Na ustavující schůzi bylo zvoleno sedmičlenné předsednictvo ve složení: Zdeněk Nejedlý (předseda), Prokop Maxa (místopředseda), předseda vlády Zdeněk Fierlinger (1891 – 1976), předseda poslanecké sněmovny Národního shromáždění Josef David (1884 – 1968), ministr národní obrany, generál Ludvík Svoboda, ministr pošt František Hála (1893 – 1952) a ministr informací Václav Kopecký.⁶⁸

Slovanství tehdy ještě neměl v Praze vlastní prostory. Ty získal až 28. března 1946, kdy mu byla dekretem ministerstva dopravy pronajata vila na Královských Vinohradech, v Dykové ulici 14. Kromě pracoven, zasedacích místností, knihovny, čítárny a hostinských pokojů zde byly i místnosti pro redakci *Slovanství*, jehož vydávání, ačkoli o ně usilovalo pracoviště Slovanství, Slovanství výbor od roku 1946 převzal.⁶⁹

Na konferenci, která byla svolána do Bělehradu, aby jednala o místě a programu slovanství sjezdu, který se měl uskutečnit v prosinci 1946, na téže schůzi delegovalo předsednictvo Slovanství Prokopa Maxu. Stalo se tak se souhlasem předsedy slovanství Vseslovanského sdružení, slovanství odnože Slovanství výboru, která však na rozdíl od Slovanství výboru v Praze žádnou aktivitu nevykonávala,⁷⁰ vládního pověřence pro slovanství a osvětu Ladislava Novomeského (1904 – 1976).⁷¹

Na bělehradské konferenci byl Maxa zvolen místopředsedou přípravného sjezdového výboru, který se měl uskutečnit ještě tentýž rok, rovněž v Bělehradě. Bylo

⁶⁶ Slovanství výbor v Praze. In *Slovanství přehled*, 1946, roč. 32, č. 1, s. 79.

⁶⁷ KIKEŠEV, Nikolaj. *Slavjanskoje dviženije v SSSR: 1941 – 1948 gg* [on-line]. Dostupné na internetu <http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik33.php> [2. 3. 2023]

⁶⁸ Slovanství výbor v Praze, s. 79.

⁶⁹ K. W. Ze Slovanství výboru v Praze. In *Slovanství přehled*, 1946, roč. 32, č. 2, s. 190.

⁷⁰ ZAJCEV, Nesbytočnyje mečty generala Gundorova, s. 15.

⁷¹ DOSKOČIL, Zdeněk. *V žaláři a vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*. Praha : Historický ústav AV ČR, v.v.i., 2020, s. 31 – 32.

však také přijato usnesení, že o dva roky později, v souvislosti se stým výročím konání prvního slovanského sjezdu, bude druhý „novodobý“ slovanský sjezd připraven do Prahy.

V čele výboru připravujícího bělehradský sjezd stanul chorvatský levicový politik Božidar Maslarič, někdejší místopředseda moskevského Všeslovanského výboru. Zástupcem se stal předseda moskevského Všeslovanského výboru generál Gundorov. Jako by si oproti Moskvě, tato místa vyměnili. Roli zde hrál i Nejedlý. Každá z pěti slovanských zemí (SSSR, Bulharsko, Jugoslávie, Polsko a Československo) měla ve výboru zastoupení pěti osobnostmi, k nimž, pro případ, že by nemohli aktivně pracovat, byli určeni z každé země tři náhradníci. Československou stranu reprezentovali Zdeněk Nejedlý (byl současně jedním z místopředsedů přípravného výboru) Ladislav Novomeský, Prokop Maxa, filolog Bohuslav Havránek (1881 - 1978) a slovenský publicista Ján Marták (1903 - 1982). Mezi náhradníky patřili komunistická politička Marie Švermová (1902 - 1992) a komunistický politik Vlastimil Borek (1886 - 1952).

Na bělehradském sjezdu se opět hovořilo především o politických cílech s tím, že by měl být vytvořen skutečný jednotný Všeslovanský výbor. Jako jeho stěžejní úkol byl definován boj za vymýcení všech pozůstatků fašismu a aktivaci sil za celosvětový mír. Totéž ovšem mělo platit pro práci všech jeho národních odnoží. K tomu se jako nezbytná kulisa připojovala slova o demokratickém profilu slovanských zemí a nerozborné jednotě slovanských národů, které je nutné rozvíjet utužováním politických a kulturních vazeb. Jedním z konkrétních nástrojů pro jeho realizaci mělo být konání akcí, na nichž by se podílely všechny slovanské národy.⁷²

S odkazem na usnesení bělehradského sjezdu tedy začal pracovat v Bělehradě Všeslovanský výbor. Tvořili jej bez výjimky členové přípravného výboru. Jeho předseda Maslarič předpokládal, že půjde o víc, než jen o koordinační orgán pod přímým řízením z Moskvy. Brzy se o tom měl přesvědčit. Ostatně podotkněme, že se národní slovanské výbory konstituovaly na bázi národních sekcí válečného moskevského Všeslovanského výboru a působily jako jeho prodloužená ruka. Bylo to např. zřejmé z jednání, které se uskutečnilo od 26. do 28. dubna 1947 právě v Moskvě. Co se týče jeho obsahu, oproti bělehradskému sjezdu nikam nepostoupil. Byl na něm pozitivně hodnocen rozvoj poválečného slovanství a vysloven požadavek na zřetelnější ideologickou práci ve smyslu šíření sovětských vzorů s cílem ještě aktivnějšího boje (!) se všemi (!) fašistickými a fašizujícími tendencemi. Jednoznačně bylo konstatováno, že je nutné šířit slovanské hnutí a rozvíjet spolupráci s institucemi, které se mu v pozitivním smyslu věnují.⁷³

Poté, co byly v březnu 1948 v důsledku roztržky mezi Stalinem a Titem razantně omezeny vztahy mezi SSSR a Jugoslávií, členové všeslovanského bělehradského výboru, kteří nebyli z Jugoslávie, přestali na jeho činnosti participovat. Tím fakticky výbor ukončil svoji existenci. Oficiální tečku za ním ale učinila až druhá rezoluce tehdy řídicího centra komunistického hnutí - Informbyra. Stalo se tak v listopadu

⁷² *Slovanský sjezd v Bělehradě r. 1946*. BURIAN, Václav - FRINTA, Antonín - HAVRÁNEK, Bohuslav (eds.). Praha : Nákladem Slovanského výboru v Praze nakladatelství Orbis, 1947, s. 10 - 146.

⁷³ ZAJCEV, Nesbytočnyje mečty generala Gundorov, s. 15 - 27.

1949. Komunistická strana Jugoslávie v ní byla označena za fašistickou stranu, její vedení za kliku vrahů a špiónů a Jugoslávie jako celek byla vyloučena ze společenství lidových demokracií. V tzv. lidově demokratických zemích nastala „špiónomanie“. Jugoslávští diplomaté byli vyhošťováni, v národním prostředí byli hledáni stoupenci titoismu, se kterými se začali konat soudní procesy. Jakékoli zmínky o národní cestě k socialismu musely být umlčeny, jediný možný směr vedl přes moskevskou stalinskou direktivu.

V Moskvě v té době působil nový Slovanský výbor SSSR. Byl ustaven 27. března 1947 jako jakási restaurovaná náhrada válečného moskevského všeslovanského výboru. Bylo to spojeno s kritikami, které vůči moskevskému všeslovanskému výboru vznášely kontrolní orgány Ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu. Údajně neplnil svoje poslání, jeho aktivita klesala, nedokázal zajistit dostatek „kvalitních“ příspěvků pro *Slavjane* atd.

Jedním z rázných kritiků moskevského všeslovanského výboru se tehdy stal pozdější vyslanec rady sovětského vyslanectví v Praze vehementně obhajující vstup vojsk Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968, Ivan Ivanovič Udalcov (1918 – 1995), historik, známý např. pracemi o roku 1848 přeloženými do češtiny.⁷⁴ Na počátku 50. let 20. století se ve vztahu k československému prostředí „proslavil“ tím, že jako mladý pracovník v roce 1947 založeného Ústavu slavistiky Akademie věd SSSR publikoval v *Slavjane* texty o procesu proti vedoucím činitelům KSČ v čele se Slánským, přičemž je spojoval s „nesprávnou činností“ Slovanského výboru Československa.⁷⁵

Bylo tedy zřejmé, že takto se Slovanský výbor Československa, ale ani další národní slovanské výboru nesmějí ubírat. Ten ale svoji činnost de iure neukončil, i když periodikum *Slavjane*, stejně jako podstatná část dotací, přešly pod nově vytvořený Slovanský výbor SSSR. Ten pak existoval až do rozpadu SSSR na konci roku 1991. Časopis *Slavjane* přitom vycházel jen do roku 1958.⁷⁶

První plenární schůze pražského Slovanského výboru se uskutečnila v Praze v Národním klubu 18. října 1945. Jednání předsedal Prokop Maxa. Mj. referoval o bělehradské konferenci. Soňa Šmeralová promluvila o činnosti Všeslovanského výboru v Moskvě a Nejedlý o úkolech pražského Slovanského výboru a úkolech nové slovanské politiky jako jádra československé politiky jako takové.

Brzy poté se rozvinula aktivita Slovanského výboru ve smyslu konání přednášek o jednotlivých slovanských národech. Nosné bylo především téma *Idea slovanská v SSSR a práce Všeslovanského výboru v Moskvě*, v němž se angažoval především Zdeněk Nejedlý a *Boj za osvobození Jugoslávie*, na které se soustředil Julius Dolanský. To mu po roztržce s Jugoslávií příliš slávy nepřineslo.⁷⁷

Organizační statut Slovanského výboru byl přijat až další plenární schůzí, která se konala 5. března 1946. To již běžel další přednáškový cyklus, tentokrát o vývo-

⁷⁴ UDALCOV, Ivan Ivanovič. *Rok 1948 v Čechách*. Brno : Rovnost, 1950; UDALCOV, Ivan Ivanovič. *Z dějin národních a politických bojů v Čechách roku 1848*. Praha : Státní nakladatelství pedagogické literatury, 1954.

⁷⁵ ZAJCEV, Nesbytočnyje mečty generala Gundorova, s. 21.

⁷⁶ ZAJCEV, Nesbytočnyje mečty generala Gundorova, s. 15 – 27

⁷⁷ Národní archiv v Praze, fond Slovanský výbor Československa, kart. Pracovní plány 1946 – 1953, sl. Plán práce sekretariátu Slovanského výboru Československa. *K plánu práce sekretariátu Slovanského výboru Československa*.

ji slovanské myšlenky v duchu demokracie. Mezi referujícími byl Prokop Maxa, jenž se soustředil na svoje již téměř tradiční téma: *Nové úkoly slovanské politiky*. Podobně jako Nejedlý se v něm opět soustředil na slovanskou myšlenku ve vztahu k Sovětskému svazu s adorováním všeho sovětského. Další referující však sledovali slovanství i v širším kontextu. Např. historik Otakar Odložilík (1899 - 1973), po únorových událostech roku 1948 emigrující do USA, ve vystoupení *Dvojí orientace českého slovanství* vysloveně varoval před podceňováním vztahů mezi tzv. malými slovanskými národy a jejich vazeb k neslovanským zemím.⁷⁸

Další plenární schůze pražského Slovanského výboru se konala na podzim 1946. Na ni se odehrálo to, co jsme již naznačili v jiné souvislosti: přední československý jazykovědec Antonín Frinta (1884 - 1975), který spolu s neméně významným historikem Janem Slavíkem (1885 - 1978) vedl od roku 1931 *Slovanský přehled*, demonstrativně předal toto periodikum do správy Slovanského výboru.

Slovanský přehled tím byl výrazně zpolitizován. Definitivně padla vize, již někteří slavisté hájili krátce po skončení války, aby podobně jako jazykovědnou *Slavii* vydávala vědecká instituce - Slovanský ústav. Ten od obnovení své činnosti v květnu 1945 o *Slovanský přehled* skutečně usiloval. Nejedlý a spol. se však již rozešli s masarykovským kritickým slovanstvím a Masarykovou vizí, že Praha bude slavistickým centrem vydávajícím ústřední slavistické časopisy typu *Slavie*. Tu Slovanskému ústavu ponechali, ale ze *Slovanského přehledu* se rozhodli učinit propagandistické periodikum v intencích *Slavjane*. Pohled na profilující stať prvních ročníků *Slovanského přehledu* to jednoznačně prokazuje. Když začala být v 50. letech 20. století vlivem sovětského prostředí slavistika chápána jako multidisciplinární obor, v němž měly svoje nezpochybnitelné místo historie, archeologie a dějiny umění, *Slovanský přehled* se jen stěží vymaňoval z upřednostňování ideologických témat typu pojednání o sovětských dějinných vzorech, především tzv. revolučních tradicích a proletářském internacionálistu.

Z uvedených příkladů je nepochybně zřejmé, že se slovanství stalo v prvních letech po druhé světové válce v českých zemích velmi aktuální, současně ovšem politickou, a především ideologickou záležitostí. Do popředí se dostal kult rusofilství ovlivněný skutečností, že většina československého území byla osvobozena Rudou armádou. Do jisté míry však stále ještě z meziválečné doby přežívala víra v demokratickou slovanskou vzájemnost. A nejen, že přežívala, zřetelná byla tendence ji prosadit, či přesněji, obhájit. Beneš a jemu názorově blízcí po skončení druhé světové války pravidelně upozorňovali na nebezpečí, které ze šíření nekritického rusofilství, jeho adorování a tvoření jeho kultu plyne. I oni však byli přesvědčeni, že poválečná spolupráce se Sovětským svazem přinese demokratickému Československu jednoznačný prospěch a doživotní jistotu. Odmítali proto rigorózní dělení světa na slovanskou a neslovanskou nebo na socialistickou a kapitalistickou část a zdůrazňovali, že české prostředí se vždy nacházelo pod vlivem západní i východní kultury.⁷⁹

⁷⁸ ODLOŽILÍK, Otakar. *Deníky z let 1924 - 1948*, sv. 2, 1939 - 1948. SEKYRKOVÁ, Milada (ed.). Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003, s. 552 - 553.

⁷⁹ BENEŠ, *Nová slovanská politika*, s. 5 - 8.

Benešův optimismus však nesdíleli západoevropští politikové. Měli zkušenosti z jednání se Stalinem a sovětskými diplomaty a pochopili, že sovětský expanzionismus není saturován. V jejich projevech i teoretických úvahách sílily zmínky o pansovětském nebezpečí. V některých z nich zazněl pojem panslavismus a to ve smyslu jeho identity se sovětským expanzionismem. Panslavismus však již dávno neměl reálnou půdu. To, co se za ním skrývalo a před čím západoevropští činitelé varovali, byl militantní panrusismus, resp. pansovětismus. Beneš se sice pokusil již za války upozornit na toto zmatení pojmů, v zahraničí se však ve druhé polovině čtyřicátých let nedočkal velké podpory. Západoevropské ani východoevropské dějepisceví se až do konce čtyřicátých let na tyto pojmy nezaměřilo, nesnažilo se jejich podstatu přesně identifikovat a myšlenku o všeslovenské vzájemnosti nevysvětlovalo v širších souvislostech.⁸⁰

Přes nejen takto deformovaný vztah ke slovanství nelze upřít, že by se odborná veřejnost nepokusila po roce 1945 podat objektivní vysvětlení slovanství, slovanské vzájemnosti a panslavismu. Někteří čeští historikové, jazykovědci a literární vědci, kteří využili svých zkušeností z první republiky, se pokusili osvětlit myšlenku slovanské vzájemnosti nikoli jako politický aspekt, ale jako široký komplex obrodně emancipačních snah. Přirozeně se neubránili subjektivnímu pohledu, nicméně jimi připravované polemiky a diskuse směřovaly k vědeckému konsenzu. Jeho dosažení zabránily události, k nimž došlo v průběhu let 1947 - 1949 nejen v Československu, ale prakticky ve všech zemích střední a jihovýchodní Evropy. Komunistické převraty potvrdily, jak nutná byla vyrovnání západoevropských politiků. Návrat však nebyl možný. Mnohé k vydání připravené práce nesměly být zveřejněny. Objektivní přístup k problémům souvisejícím se slovanskou vzájemností a panslavismem již nebyl možný.⁸¹

Česká historiografie trpěla krátce po druhé světové válce nedostatkem syntetizujících prací o dějinách jednotlivých zemí. Historikové se ho snažili rychle odstranit. V některých z nich sice zachytili mezislovenské vztahy, na zevrubné výklady o slovanské vzájemnosti a panslavismu jim však nezbýval čas ani prostor. Obdobně tomu bylo v analytických studiích, ve kterých sledovali jednotlivé konkrétní historické problémy národních či obecných dějin. Domnívám se však, že pokud by do nich bylo zakomponováno více konkrétních zmínek o českém slovanství, rusofilství a polonofilství, přiblížily by se českému vědeckému předválečnému pojetí slovanství.⁸²

V české poválečné historiografii vládla stejně jako v celé české společnosti tendence vyjádřit sympatie k Sovětskému svazu a slovanství za každou cenu, bez hlubšího studia slovanské vzájemnosti a panslavismu. Objevila se i u demokraticky smýšlejících historiků, jakým byl např. Jaroslav Werstadt (1888 - 1970). Werstadt spojil úvahy o minulosti, současnosti a budoucnosti českého národa s konstatováním, že „mohutný nástup osvobozeného Slovanstva, v čele s velikou východní federací, vedenou největším slovanským národem, na jeviště evropských a světo-

⁸⁰ ARENDTOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu. 2. Imperialismus*. Praha : Oikoymenh, 2013, s. 330 - 343.

⁸¹ HANZAL, Josef. Čeští historici před únorem 1948. In *Český časopis historický*, 1993, roč. 91, č. 3, s. 268 - 284.

⁸² FIDRMUC, Oldřich. *Přehled dějin československých a ruských*. Praha : Kvasnička & Hampl, 1947; MACŮREK, Josef. *Dějiny východních Slovanů*, 1 - 3, Praha : Melantrich, 1947.

vých dějin vstoupí.⁸³ Otázka slovanství pro něho sice nebyla prioritou, ale např. ve stati o Havlíčkovi pojednal jen o kritickém vztahu Havlíčka k panrusismu a rusofilství. V kontextu pak nastínil význam slovanské vzájemnosti pro českou společnost 19. a 20. století. Werstadtův syntetický pohled byl pro českou poválečnou koncepci slovanofilství ilustrativní, nikoli však rozhodující.

Větší vliv na ni měl největší český znalec ruských a sovětských dějin Jan Slavík (1885 – 1978). Nejprve se vyjadřoval k českému slovanofilství, jehož projevy viděl jako konkrétní rusofilství či polonofilství. Slovanskou politiku odděloval od vědeckých disputací o slovanství. Za její úkol označoval starost o to, aby Němci nezískali „proti nám“ mocné spojení. Základ politických slovanských vztahů viděl v „pravém socialismu a skutečném demokratismu“.⁸⁴ Za jejich nositele rozhodně nepovažoval sovětský stát. Varoval před dogmaty přenášenými z ruského prostředí a zejména ve svých příspěvcích do různých kulturních rubrik podával pravdivý obraz sovětské společnosti. Současně analyzoval českou orientaci na Rusko. Varoval před nekritickým rusofilstvím, ale byl nakloněn propagovat myšlenku slovanské vzájemnosti. Podotkl k ní, že sjednocení Slovanů by bylo vhodné, ale že by se muselo uskutečnit na jiných zásadách než komunistických. Obhajoval socialistickou revoluci v Rusku, ale upozorňoval, že sjednocení Slované se musejí snažit zlikvidovat nedemokratické přežitky, které pod komunistickými nálepkami zůstaly. Zdůraznil, že Slované mají shodný politický cíl, rozhodně ale ne panslovanskou oligarchii vyplývající z vlády jediné strany. Podle Slavíka mohou být Slované jednotni jen tehdy, budou-li pokrokoví a demokratičtí.⁸⁵

Slavík se rovněž zmínil o panslavismu. Obdobně jako Beneš a Clementis diferencoval mezi panslavismem malých slovanských národů a ruským panslavismem. Ve stati *Theokracie není demokracie* se kriticky postavil proti ruskému panslavismu. Upozornil na jeho spojitost s ruskou expanzivní politikou a s pravoslávím a na úlohu ruských slavjanofilů a panslavistů při spojování slovanofilství s mesianistickou úlohou Ruska. Odvolal se na Masarykova slova, že Rusko se od Evropy odlišuje tím, že v něm panuje středověká ztrnulost ruského pravoslaví a že Rusko neprošlo reformací. Dodal však, že v Rusku přežil až do současnosti názor, že lidé jsou oprávněně rozděleni na malou skupinu privilegovaných a na velkou vrstvu ovládaných, což udržovalo masy v otrocké pasivitě. Slavíkům závěr, že využití takovýchto tradic v českém prostředí by znamenalo velký regres, byl zcela logický.⁸⁶

Historikem, který se po roce 1945 vyjádřil k problematice slovanské vzájemnosti z levicových pozic, byl Julius Dolanský (Heidenreich) (1903 – 1975). Shodně se Slavíkem konstatoval reakčnost ruského panslavismu, ve srovnání s ním se ale snažil vysvětlit, že existovalo dvojí Rusko: demokratické, ve kterém měla slovanská vzájemnost pokrokovou úlohu, a reakční, v němž údajně působil reakční panslavismus. Dolanský tuto koncepci rozvinul zejména v padesátých letech. Ve čtyřicátých letech upozornil na Havlíčkovu cestu od abstraktního kollárovského literárního slavismu

⁸³ WERSTADT, Jaroslav. Slované v proroctví a ve skutečnosti. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 1, s. 1.

⁸⁴ SLAVÍK, Jan. Rozhodná víra Němců v návrat. In *Svobodný zítřek*, 1947, roč. 3, č. 14, s. 4.

⁸⁵ SLAVÍK, Jan. Od světové revoluce k jednotě Slovanů. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 44, s. 2; SLAVÍK, Jan. Se Sovětským svazem na jedné lodi. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 45, s. 2.

⁸⁶ SLAVÍK, Jan. Theokracie není demokracie. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 37, s. 2.

k politickému austroslavismu a na odlišnosti ruského politicky motivovaného slovanství od slovanofilství malých slovanských národů. Již tehdy se v jeho pojetí projevily vlivy sovětské historiografie, především výše zmíněná generalizace reakčních postojů panslavistů.⁸⁷

Stejnou cestou šel po válce i Zdeněk Nejedlý, který proslul bojovnou proslovanšskou publicistikou spojenou s nekritickým příklonem ke komunistickým vizím. Byl reprezentantem okruhu levicových činitelů, kteří navázali na svoji válečnou aktivitu zaměřenou na vyvolání nenávisti proti „odvěkému nepříteli“ všech Slovanů Němců. Zavrhovali Slavíkův kritický postoj vůči Sovětskému svazu a podporovali ducha nekritického rusofilského češství, s jehož pomocí usnadňovali komunistům jejich politické vítězství.

Objektivní hodnocení slovanské vzájemnosti se tedy mohlo opírat jen o linii, kterou reprezentoval Beneš se Slavíkem. Zřetelnou koncepci slovanské vzájemnosti, která se k ní blížila, předložil historik Josef Macůrek (1901 – 1992). Slovanská vzájemnost byla pro něho především víra ve Slovanstvo a v jeho velkou budoucnost. Nechápal ji jako absolutní jednotu slovanských národů, ale jako komplex příbuzných znaků, mezi nimiž „není žádné jednotvárnosti ani v náboženském, ani v politickém, ani v literárním ohledu“. Slovanská vzájemnost byla pro něho především cit a vědomí etnické, jazykové, kulturní a politické příbuznosti všech Slovanů. Chápal ji jako vědomí nutnosti mezoslovanské spolupráce, jako literárně kulturní, politickou a hospodářskou soudržnost a svornost, jako snahu přispívat k tomu, aby se Slovanstvo stalo tvůrčím prvkem v Evropě a ve světě.⁸⁸

Představy Beneše, Clementise, Nejedlého a Švermy významně ovlivnily názory poválečné české veřejnosti na slovanství. Přitom se obsahově i koncepčně dosti podstatně lišily. Odlišnosti pramenily nejen z jejich politického přesvědčení, ale i z přístupu ke starším koncepcím. Beneš a Clementis se totiž více než Šverma a Nejedlý opírali o tradiční české pojetí. To používalo slovanskou vzájemnost pro snazší identifikaci českého národního vědomí a pro tlumení národního traumatu z ohrožení národní identity Německem. Zkušenosti z posledních předválečných let a z let války daly i takto politicky nasměrovanému pojetí slovanské vzájemnosti propagandistický ráz. Ten se přirozeně u Beneše lišil od levicově smýšlejícího Clementise.

Druhá světová válka a zejména její konec hluboce ovlivnily následující světovou situaci. Rozhodující vliv v ní získaly supervelmoci SSSR a USA, čímž definitivně padla ideologie evropocentrismu předpokládající, že Evropa hraje ve světě rozhodující roli. Jestliže druhá světová válka zahájila boj demokracie s totalitarismem, pokračoval tento zápas ve změněné formě i po ní. Ve válce zvítězila protihitlerovská koalice, na jejíž straně stál totalitní Sovětský svaz. Po válce získal boj mezi demokracií a totalitarismem charakter zápasu mezi USA a SSSR, jehož součástí byly při-

⁸⁷ DOLANSKÝ, Julius. Havlíček, kritik Slovanství. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 30, s. 2; č. 31, s. 2; č. 32, s. 2.; DOLANSKÝ, Julius. Obrat v Havlíčkově Slovanství. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 33, s. 2.

⁸⁸ MACŮREK, Josef. *Slovanská idea a dnešní skutečnost*. Brno: Zemská osvětová rada, 1947, s. 6.

rozeně supervelmocenské zájmy. Za nimi se skrývalo i postavení a politická orientace malých slovanských národů.⁸⁹

Prameny Archivní prameny

Národní archiv, fond Československý slovanský výbor
Masarykův ústav a Archiv AV ČR, fond Slovanský ústav 1919 – 1953.
Košický vládní program. Program nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků.
Praha : Svoboda, 1975.

Dobový tisk

Slavjane, 1942 – 1958.

Literatura

- ARENDOVÁ, Hannah. *Původ totalitarismu. II. Imperialismus*. Praha : Oikoymenh, 2013.
- BENEŠ, Edvard. *Nová slovanská politika*. Praha : Vladimír Žikeš, 1946.
- BENEŠ, Edvard. Der Panslavismus. In MÁGR, Antonín Stanislav. *Gedanke und Tat aus den Schriften und Reden von Edvard Beneš I. Die Politik als Wissenschaft und Kunst*. Prag : Orbis, 1937, s. 104 – 120.
- BENEŠ, Edvard. Panslawismus? In *Nord und Süd. Monatschrift für internationale Zusammenarbeit*, Mai 1927, roč. 50, č. 1, s. 24 – 27.
- BENEŠ, Edvard. *Úvahy o slovanství. Hlavní problémy slovanské politiky*. Praha : Čin, 1947.
- BLACK, Jeremy. *Historie Evropy. Od pravěku po 21. století*. Praha : Euromedia Group, 2022.
- BRENNER, Christine. *Mezi východem a západem. České politické diskurzivy 1945 – 1948*. Praha : Argo, 2015.
- CLEMENTIS, Vladimír. „Panslavism“ Past and Present. London : s.n., 1943.
- CLEMENTIS, Vladimír. *Slovanstvo kdysi a teraz*. Praha : Orbis, 1946.
- DAWIS, Norman. *Evropa. Dějiny jednoho kontinentu*. Praha : Prostor, 2000.
- DAVIES, Norman. *Evropa ve válce 1939–45. Žádné jednoduché vítězství*. Praha : BB/art, 2007.
- DOLANSKÝ, Julius. Havlíček, kritik Slovanství. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 30, s. 2; č. 31, s. 2; č. 32, s. 2.
- DOLANSKÝ, Julius. Obrat v Havlíčkově Slovanství. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 33, s. 2.
- DOSKOČIL, Zdeněk. *V žaláři a vyhnanství. Ladislav Novomeský v éře stalinismu a poststalinismu*. Praha : Historický ústav AV ČR, v.v.i., 2020.
- GIEYSZTOR, Aleksander. *Mytologie Slovanů*. Praha : Argo 2020.
- FIDRMUC, Oldřich. *Přehled dějin československých a ruských*. Praha : Kvasnička & Hampl, 1947.
- GUNDOROV, Aleksandr Semjonovič. Nové slovanské hnutí a úkoly slovanských organizací. In *Slovanský přehled*, 1947, roč. 33, č. 1, s. 33 – 37.

⁸⁹ MENCL, Vojtěch – HÁJEK, Miloš – OTÁHAL, Milan – KADLECOVÁ, Erika. Křižovatky 20. století. *Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha : Naše vojsko, 1990, s. 186 – 190.

- HANZAL, Josef. Čeští historici před únorem 1948. In *Český časopis historický*, 1993, roč. 91, č. 3, s. 268 – 284.
- HOBSBAWM, Erik J. *Národy a nacionalismus od roku 1780. Program, mýtus, realita*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000.
- HROZIENČIK, Jozef. Všeslovanský výbor v Moskvě. In *Slovanský přehled*, 1967, roč. 65, č. 7, s. 321 – 330.
- K. W. Ze Slovanského výboru v Praze. In *Slovanský přehled*, 1946, roč. 32, č. 2, s. 190.
- KERSSHAW, Ian. *Do pekel a zpět. Evropa 1914 – 1949*. Praha : Argo, 2017.
- KIKEŠEV, Nikolaj. *Slavjanskoje dviženije v SSSR: 1941 – 1948 gg* [on-line]. Dostupné na internetu: <http://www.hrono.ru/libris/lib_k/kik33.php> [2. 3. 2023]
- KOLEJKA, Josef. Idea slovanské solidarity za druhé světové války. (K činnosti Všeslovanského výboru v Moskvě). In *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university*, 1963, C 10, roč. 12, s. 107 – 123.
- KOPECKÝ, Václav. Nové Slovanství. In LUŽÍK, Rudolf. *Slovanská družba: čítanka nového slovanství*. Třebechovice pod Orebem : Antonín Dědourek, 1948.
- KOPEČEK, Michal. Čeští intelektuálové a „národní cesta k socialismu“. Zdeněk Nejedlý a Karel Kosík, 1945 – 1968. In *Soudobé dějiny*, 2016, roč. 23, č. 1 – 2, s. 77 – 118. Dostupné též na internetu: <<https://doi.org/10.51134/sod.2016.002>> [20.2.2023]
- KOZÁK, Jan B. Presidentovy úvahy o Slovanství. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 20, č. 25, s. 1 – 2.
- KŘEŠTAN, Jiří. *Zdeněk Nejedlý, politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl : Paseka, 2012.
- KUDĚLKA, Milan – ŠIMEČEK, Zdeněk – ŠTASTNÝ, Vladislav – VEČERKA, Radoslav. *Československá slavistika v letech 1918 – 1939*. Praha : Historický ústav AV ČR, 1997.
- MACŮREK, Josef. *Dějiny východních Slovanů*, 1 – 3, Praha : Melantrich, 1947.
- MACŮREK, Josef. *Slovanská idea a dnešní skutečnost*. Brno : Zemská osvětová rada, 1947.
- MAXA, Prokop. Československo a idea slovanské jednoty. In *Slavjane*, 1943, roč. 2, č. 1, s. 8 – 9.
- MAXA, Prokop. Slovanský sjezd v Bělehradě. In *Slovanský přehled*, 1947, roč. 33, č. 1, s. 1 – 3.
- MENCL, Vojtěch – HÁJEK, Miloš – OTÁHAL, Milan – KADLECOVÁ, Erika. *Křížovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha : Naše vojsko, 1990.
- MOSKALENKO, Artemij Jevgenjevič (red.). *Istoriki – slavisty Moskovskogo universiteta. K 40-letiju Kafedry istorii južnych i zapadnych slavjan: materialy i dokumenty*. Moskva : Izdatelstvo Moskovskogo univerziteta, 1979.
- NEČÁSEK, František. Z odkazu Jana Švermy. In ŠVERMA, Jan. *Slovanská myšlenka v české politice*. Praha : Svoboda, 1945, s. 3 – 9.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Hovoří Moskva. Rozhlasové projevy z let 1939 – 1945*. Praha : Odeon, 1977.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Lenin*. 1–2. Praha : Odeon; Jan Fromek, 1937 – 1938.
- NEJEDLÝ, Zdeněk. *Moskevské stati v Československých listech 1943 – 1945*. Praha : Svoboda, 1946.
- ODLOŽILÍK, Otakar. *Deníky z let 1924 – 1948*, sv. 2, 1939 – 1948. SEKYRKOVÁ, Milada (ed.). Praha : Výzkumné centrum pro dějiny vědy, 2003.
- PERNES, Jiří. *Hubert Ripka. Tragédie demokrata. Život bojovníka za Československou republiku*. Brno : Books & Pipes, 2018.
- POSPELOV, Petr Nikolajevič (ed.). *Dokumenty i materialy po istorii sovětsko-čechoslovackich otnošenij*. Moskva : Nauka 1981, sv. 4, kn. 1.
- SANČUK, G. E. Přednášky Zdeňka Nejedlého na Moskevské univerzitě. Podle osobních zápisů a vzpomínek [on-line]. In *Česká literatura*, 1978, roč. 26, č. 6, s. 514 – 521. Dostupné na internetu: <<https://www.jstor.org/stable/43743719>> [20. 2. 2023].
- SLAVÍK, Jan. Rozhodná víra Němců v návrat. In *Svobodný zítřek*, 1947, roč. 3, č. 14, s. 4.
- SLAVÍK, Jan. Od světové revoluce k jednotě Slovanů. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 44, s. 2.
- SLAVÍK, Jan. Se Sovětským svazem na jedné lodi. In *Svobodný zítřek* 1946, roč. 2, č. 45, s. 2.
- SLAVÍK, Jan. Theokracie není demokracie. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 37, s. 2.

- Slovanský sjezd v Bělehradě r. 1946.* BURIAN, Václav - FRINTA, Antonín - HAVRÁNEK, Bohuslav (eds.). Praha : Nákladem Slovanského výboru v Praze nakladatelství Orbis, 1947, s. 10 - 146.
- Slovanský výbor v Praze. In *Slovanský přehled*, 1946, roč. 32, č. 1, s. 79.
- ŠVERMA, Jan. Slovanství a slovanství v české politice. In *Československé listy*, 15. 9. 1943, roč. 1, č. 3, s. 2 - 3.
- ŠVERMA, Jan. *Slovanská myšlenka v české politice*. Moskva : Vydavatelství cizojazyčné literatury, 1943.
- ŠVERMOVÁ, Marie. *Vzpomínky*. Praha : FUTURA, 2008.
- ŠŤASTNÝ, Vladislav (red.). *Slovanství v národním životě Čechů a Slováků*. Praha : Melantrich, 1968.
- THER, Philipp. *Temná stránka národních států. Etnické čistky v moderní Evropě*. Praha : Argo, 2017.
- UDALCOV, Ivan Ivanovič. *Rok 1948 v Čechách*. Brno : Rovnost, 1950.
- UDALCOV, Ivan Ivanovič. *Z dějin národních a politických bojů v Čechách roku 1848*. Praha : Státní nakladatelství pedagogické literatury, 1954.
- VLČEK, Radomír. Faktor slovanství a slovanství v české vzájemnosti při formování moderního českého národa (středoevropské kontury). In POSPÍŠIL, Ivo (ed.). *Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí*. Brno : Jan Slonek - nakladatelství Galium, 2015, s. 395 - 404.
- VLČEK, Radomír. Ideologie slovanství a jeho kult. Geneze a vývoj do roku 1938. In *Kulturní dějiny*, 2020, roč. 11, supplementum, s. 249 - 279.
- VLČEK, Radomír. Jaroslav Bidlo - k formování českého dějepisného diskursu o minulosti Ruska. In NĚMEČEK, Jan - VORÁČEK, Emil. *Česko-ruské vztahy v 19. a 20. století*. Praha : Historický ústav, 2011, s. 313 - 330.
- VLČEK, Radomír. *Jaroslav Bidlo*. K vývoji historiografických názorů na dějiny Slovanstva. In *Slavia*, 1993, roč. 62, č. 3, s. 385 - 390.
- VLČEK, Radomír. Mezi Masarykem a Kramářem, K odlišností pojetí, jak pomoci ruské emigraci. In DANIŠ, Miroslav (ed.). *N. O. Losskij a podiel ruskej inteligencie v emigrácii na rozvoji slovenskej vedy* (Acta Historica Posoniensia, Bratislava), 2015, roč. 29, s. 122 - 132.
- VLČEK, Radomír. Místo a úloha slovanství v procesu formování moderního českého národa (realita a fikce). In ŘEPA, Milan (ed.). *Devatenácté století v nás. Mýty, symboly, instituce, vzory chování a myšlení, které nás přežily*. Praha : Nakladatelství Historický ústav, 2008, s. 175 - 192.
- VLČEK, Radomír. Panslavismus či rusofilství? Pět tezí k otázce reflexe ruského slovanství a panslavismu českou společností 19. století. In HOJDA, Zdeněk - OTTLOVÁ, Marta - PRAHL, Roman. *Slovanství a česká kultura 19. století*. Praha : KLP, 2006, s. 1 - 12.
- VLČEK, Radomír. *Slovanství a panslavismus v 19. a 20. století (Odlišnosti české a ruské podoby)* [on-line]. Dostupné na internete: <<https://www.moderni-dejiny.cz/clanek/slovanstvi-a-panslavismus-v-19-a-20-stoleti-odlisonosti-ceske-a-ruske-podoby/>> [1. 3. 2023].
- VLČEK, Radomír. Slovanství, panslavismus a rusofilství při formování moderního českého národa. In *Slovanské historické studie*, 2005, roč. 30, s. 59 - 109.
- WERSTADT, Jaroslav. Slované v prorocství a ve skutečnosti. In *Svobodný zítřek*, 1946, roč. 2, č. 1, s. 1.
- ZAJCEV, Aleksej Vasiljevič. Nesbytočnyje mečty generala Gundorova: plany strojitelstva socializma v Vostočnoj Jevrope i Slavjanskij komitet SSSR. In ANNIKEJEV, Anatolij Semjonovič - VOLOKITINA, Tatjana Viktorovna - STYKALIN, Aleksandr Sergejevič. *Moskva i Vostočnaja Jevropa. Nacionalnyje modeli socializma v stranách regiona (1950 - 1970-je gg.) Formirovanije, osobenosti, sovremennujuje ocenki*. Moskva; Sankt Peterburg, Nestor - Istorija, 2020, s. 15 - 27.

SUMMARY

Slavism and its Cult in 1940's Czechoslovak Discourse

The idea of Slavism played an important role in the history of the Czech and Slovak nations – in the 19th century as well as in a more recent era. Nevertheless, its role during the 20th century enjoyed little attention in the last years, including the area of Slavic studies or studies of Slavic history. Synthetic and analytic compendia of history of Czechoslovakia in the 20th century overlook Slavism almost entirely – ignoring even the fact that it became an important part of the ideology during the constitution of the Czechoslovak state, both after the First World War and, even more crucially, during its renewal after the Second World War. This is the prime focus of this paper. The article aims to explain how Slavism underwent a metamorphosis in the minds of particular figures towards a cult operating not only in support of Czechoslovak statehood but also of the postwar national and political reality of the so-called people's democracy.

In the introduction of the paper, emphasis is laid upon the concept of the so-called “cultural Slavism” to illustrate how it became one of the supporting theses of the so-called Czechoslovak “national way towards Socialism” during the Second World War and shortly after. On this basis, it demonstrates how in the imagination of certain political figures, the idea of Slavism shifted into the form of a cult intended to adore, without criticism, the Slavic branch of national thought – however, not in the Pan-Slavic sense, but purely in the Russophile one. The following analysis of the primary sources demonstrates that behind this propagated cult, there was a concise political programme, although with a certain specific strategic orientation. The intention was to position Slavism into one of the distinct supporting theses of the newly constituting so-called people's democratic system. The paper also draws attention to the fact that in this context, some Czechoslovak politicians and intellectuals decided to interpret Czech and Czechoslovak history as a part of a larger entity that had to (!) delimit (and, thus, allegedly effectively defend) itself against the danger posed by the German side, now as much as then. According to this idea, the war might have ended with German defeat but it was, nevertheless, necessary to reflect Slavism as a necessary supporting thesis for the future and develop it as a wall against a potential German revival. Some ideologues even identified this interpretation of Slavism with democratic ??? and their symbiosis was presented as only being a step away from the optimal, Socialist way towards the reconstruction of the Czechoslovak state. In the interpretation of these phenomena, focus has been laid upon the critical analysis of the relationship that figures like Edvard Beneš, Vladimír Clementis or Zdeněk Nejedlý held towards Slavism, underlining the *ideologies* imagination that carried the Rusophile (Sovietologic) patterns into the Czechoslovak social environment.

The emphasis given to the politicization of Slavism during the Second World War and shortly after inevitably led to the support of the cult of Slavism by the Slav Committee in Moscow, being assembled shortly after the breakout of the so-called Patriotic War. In the documents of this platform, as well as in Czechoslovakia through the documents of Czechoslovak Slav Committee, the role of Zdeněk Nejedlý as one of the chief propagators of political Slavism in the reconstructed Czechoslovakia was carefully observed. In the context of political development in the years 1945–1948, the paper focuses on the shift in Slavism from the idea of national revival, positioned against Pan-Germanism, towards a national-political cult intended to serve as a crucial part of the ideology of the so-called Czechoslovak “national way towards Socialism” and the strive for global peace. Furthermore, the article points out events in international politics that interrupted the so-called “national way towards Socialism” in the years 1948–1949 and the subsequent change in the role of Slavism. At that point, its focus turned entirely towards history and the academic research of Slavic studies. This

trend continued, as the Soviet officials were more interested in observation, rather than the political instrumentalisation, of Slavism. More accurately however, Soviet science was able to abuse even this kind of focus – the “national sciences” were intended to support the solidification of the political and ideological bipolarity of the world.

doc. PhDr. Radomír Vlček, CSc.; Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.,
CZ - 110 00 Praha, Valentinská 1
e-mail: <vlcek@slu.cas.cz>
ORCID ID 0000-0002-1444-7212